

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Mona Karlsson

Ta lika lott

Jämkning för bröstaringar

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Professor Eva Ryrstedt

VT 2014

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	4
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Introduktion	6
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod och material	7
1.4 Avgränsningar	7
1.5 Disposition	8
2 SUCCESSIONSRÄTT	9
2.1 Arvsrätt och testamentsrätt	9
2.2 Disposition av egen egendom	11
2.2.1 Dödsrättshandlingar och livrättshandlingar	11
2.2.1.1 Testamente	12
3 FÖRMÅNSTAGARFÖRORDNANDE	15
3.1 Allmänt	15
3.2 Jämkning av förmånstagarförordnande	17
4 LAGLOTT	21
4.1 Laglottens historia och utveckling	21
4.2 Gällande rätt	24
4.2.1 Allmänt	24
4.2.2 Jämkning av testamente	26
4.3 Laglottens syften	29
5 FÖRSTÄRKT LAGLOTTSSKYDD	32
5.1 Allmänt	32

5.2	Jämkning av gåva	36
6	FÖRSKOTT PÅ ARV	39
6.1	Allmänt	39
6.2	Gällande rätt	40
6.2.1	Huvudregeln	40
6.2.2	Undantagen	42
6.3	Avräkning av förskott på arv	44
7	ANALYS	47
7.1	Laglott och förmånstagarförordnande	47
7.2	Laglott och testamente	48
7.3	Laglott och förstärkt laglottsskydd	49
7.4	Laglott och förskott	50
7.5	Avslutande och sammanfattande reflektioner	51
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	54
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	57

Summary

The following essay is a thesis on the program leading to a Master of Law degree. The aim of the essay is to examine whether the rules of lawful portion of forced heirship (Swedish: laglott) may be affected by the rules of beneficiary clauses, by reinforced lawful portion of forced heirship (Swedish: förstärkt laglottsskydd) or by advances on inheritance (Swedish: förskott på arv). The thesis examines these regulations and also discuss how they interact with each other.

In Sweden, early rules of lawful portion developed in the Middle Ages. Lawful portion became law in 1857 and has since then had a strong position in Swedish law. It entitles direct heirs to inherit one-half of the part of the inheritance. This is the case even when the testator bequeathed all of his estate to other direct heirs or other natural or legal persons. In order to receive the lawful portion the direct heir must invoke adjustment of the will. Thus, the regulations of lawful portion restricts the testator from distributing his estate by will as he pleases according to the principle of testamentary freedom.

Later on, an additional rule of reinforced lawful portion, took effect. The rule is applicable on gifts that the deceased during his lifetime has given under such terms or conditions, that the purpose of the gift is equate to a will. In such a case, the direct heir can file a lawsuit to get adjustment of the gift. The gift recipient then must return the received gift or pay a sum equal to the gift's value.

Otherwise, a donor's wish is generally respected as much as possible. The legislature has relied on the presumption that the deceased's wish is that his children get fair shares in the end. In the efforts to achieve that the deceased's estate is divided equally between the children, the legislature has adopted rules about advances on inheritance. A presumption rule states that a gift given to a direct heir deducts as an advance on inheritance, except when otherwise is stipulated by the deceased or is concluded from the circumstances.

By arranging a beneficiary clause, a policy holder of a life insurance can provide economic security for the surviving spouse and children. When the policy holder designates one or more persons as beneficiaries, the insurance amount goes to them instead of being included in the policy holder's estate. If the application of a beneficiary clause leads to an unreasonable result for the direct heir, the beneficiary clause too can be adjusted.

Accordingly, today direct heirs can get adjustment in three different cases. However, the lawful portion is the only situation when adjustment is guaranteed. The rule of reinforced lawful portion is not applicable if special reasons are there against. When considering the question of adjustment in a

case of a beneficiary clause, the court uses a reasonableness test and the outcome of the test could be that no adjustment is granted. As a presumption, advances on inheritance to a direct heir deducts from the lawful portion while as for beneficiary clause an opposite presumption is applied.

Sammanfattning

Föreliggande uppsats är ett examensarbete på juristprogrammet. Syftet med uppsatsen är att undersöka huruvida reglerna om laglott påverkas av regler om förmånstagarförordnande, förstärkt laglottsskydd samt förskott på arv. Framställningen behandlar först den rättsliga regleringen av de olika rättsinstituten, för att sedan diskutera deras inbördes förhållande.

I svensk rätt utvecklades ett tidigt laglottsskydd på medeltiden. Regler om laglott infördes 1857 och sedan dess har laglotten haft ett starkt fäste i svensk rätt. Laglottsskyddet innebär en rätt för bröstarvingar att ärva hälften av arvslotten, även om arvlåtaren testamenterat bort all kvarlåtenskap till en av bröstarvingarna eller en annan fysisk eller juridisk person. För att få ut sin laglott måste bröstarvingen begära jämkning av testamentet. Reglerna om laglott är således en inskränkning i en annars relativt omfattande testationsfrihet.

Sedermera tillkom dessutom en regel om förstärkt laglottsskydd. Regeln omfattar gåva som arvlåtaren under livstiden ger på sådana villkor eller under sådan omständigheter, att gåvan till syftet är att likställa med testamente. Bröstarvingen kan väcka talan om jämkning av gåvan och gåvomottagaren måste då återbära den mottagna egendomen eller ett belopp motsvarande gåvans värde.

Som utgångspunkt gäller annars att en gåvogivares vilja ska respekteras i möjligaste mån. Lagstiftaren har presumerat att arvlåtarens vilja är att barnen får lika mycket i slutändan. För att åstadkomma en jämlik fördelning har det därför instiftats regler om förskott på arv. Enligt en presumptionsregel avräknas gåva som förskott på arv såvida inte antingen arvlåtaren föreskrev något annat eller det av omständigheterna framgår att arvlåtaren inte ville att avräkning skulle ske.

Med ett förmånstagarförordnande kan en arvlåtare trygga försörjningen för efterlevande make och barn. Genom att sätta in en eller flera personer som förmånstagare till en livförsäkring ser arvlåtaren till att försäkringsersättningen går till förmånstagarna istället för att ingå i arvlåtarens dödsbo. Även ett förmånstagarförordnande kan jämkas om tillämpningen av det leder till ett oskäligt resultat för en bröstarvinge.

Idag kan bröstarvingar således få jämkning i tre olika fall. Laglotsreglerna är dock det enda fall då jämkning alltid sker. Regeln om förstärkt laglottsskydd tillämpas inte om särskilda skäl talar däremot. I fallet med förmånstagarförordnande avgörs jämkningsfrågan efter en skälighetsbedömning av samtliga omständigheter, vilket betyder att jämkning inte alltid sker. Som presumtion gäller att förskott ska avräknas från laglotten medan för förmånstagarförordnande tillämpas en omvänd presumtion.

Förord

Här vill jag tacka de personer som har varit mig behjälpliga i mitt uppsatsskrivande.

Först och främst vill jag tacka min handledare Eva Ryrstedt för stöd och vägledning. Du har under vägen alltid haft tid att svara på frågor och ge goda råd. Din uppmuntran och tilltro till mig har varit oerhört betydelsefull. Mitt varmaste tack!

Det största tack till Hans Hjortsjö för att han på ett engagerat sätt har bidragit med värdefull korrekturläsning. Tack till Karin Porter för hjälpen med granskning av den engelska översättningen. Tack också till de vänliga bibliotekarier som på ett eller annat sätt har hjälpt mig med material till uppsatsen. Slutligen, tack till mamma som har bistått mig på olika sätt.

Mona Karlsson

Förkortningar

FAL	Försäkringsavtalslag (2005:104)
GFAL	Försäkringsavtalslag (1927:77)
HovR	Hovrätten
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätten
ÄB	Ärvdabalk (1958:637)

1 Inledning

1.1 Introduktion

I alla tider har familjen och släkten spelat en central roll i människors liv. Att få höra till och bli bekräftad av sina närstående innebär för de flesta en trygghet. Tidigt i historien har familjegemenskapen dessutom varit en förutsättning för försörjningen. Laglotten tillkom i en tid då det var viktigt att innehavet av egendom följde med generationerna och stannade inom familjen. Idag arbetar sällan en familj tillsammans på det sättet. Även om familjeegendomen inte längre har lika avgörande betydelse för överlevnaden, så hör den mer eller mindre samman med familjegemenskapen över tid. Önskan om att få höra till familjegemenskapen, kvarstår in i våra dagar. Ett sätt att känna tillhörighet kan vara att få ingå i den skara som ärver någon. Att vilja göra sina barn arvlösa får betraktas som ett kontroversiellt och också känsligt ämne. Det kan därför vara av intresse att få klarhet i om det är juridiskt möjligt att göra sina barn arvlösa. För att kunna konstatera detta får man undersöka vilken ställning laglottsskyddet har idag och om det finns regler som har en positiv eller negativ påverkan på detta arvsskydd för bröstarvingarna.

1.2 Syfte och frågeställningar

Huvudsyftet med uppsatsen är att undersöka vilken ställning laglotten idag har i svensk arvsrätt. Bröstarvingar kan genom flera olika jämkningsmöjligheter ta del av den egendom som arvlåtaren lämnar efter sig. Bröstarvingar har rätt att påkalla jämkning genom det sedvanliga laglottsskyddet. Numera har de också möjlighet att få jämkning genom ett förstärkt laglottsskydd eller jämkning av ett förmånstagarförordnande. Vidare kan laglotten påverkas av regler om förskott på arv. Uppsatsen avser att belysa huruvida lagstiftarens intention med laglotten ligger fast, tillförsäkras eller försvagas av dessa senare tillkomna regler.

För att uppnå uppsatsens syfte ska jag besvara följande frågeställningar:

- Ger reglerna om laglotten ensamt det skydd som lagstiftarna ursprungligen avsåg?
- Hur påverkas laglottsskyddet av förmånstagarförordnande, förstärkt laglottsskydd samt förskott på arv?
- Ger det förstärkta laglottsskyddet ett tillräckligt stöd till laglottsskyddet för att garantera dess funktion?
- Vilka skillnader respektive likheter har de olika rättsinstituten sinsemellan?

1.3 Metod och material

Min uppsats är till den största delen deskriptiv. För att söka material till studien och hantera den information som materialet ger, har jag använt mig av traditionell rättsdogmatisk metod. Inom rättsvetenskapen är detta en vanlig metod och brukar anses innebära att beskriva, systematisera och tolka gällande rätt.¹ Jag kommer därvid att ta upp och på ett lättfattligt sätt söka åskådliggöra de skilda rättsregler som idag kan ge arvsrättsligt skydd åt bröstarvingar. För att markera reglernas olika natur kommer jag i viss mån också att redogöra för deras bakgrunder och syften. I uppsatsens analyserande del diskuterar jag huruvida de berörda rättsreglerna kan komma att överlappa, samverka med eller strida mot varandra.

För att kartlägga gällande rätt har jag vänt mig till de rättskällor som pekas ut av rättskälleläran. De källor som då brukar åsyftas är i hierarkisk ordning: lagtext, lagförarbeten, rättspraxis och doktrin.² Lagtext har använts som en tillförlitlig utgångspunkt. Eftersom lagtext i allmänhet hålls kortfattad har lagförarbetena gett mig reglernas bakomliggande syften och de diskussioner som förts kring regleringen. Jag har refererat de rättsfall från HD som anses relevanta och de har fått ge en mer konkret bild av i vilka situationer som de aktuella rättsreglerna tillämpas. Doktrinen har jag använt för att den på ett fördjupat plan belyser och sammanfattar de övriga rättskällorna. Inom doktrinen märks välrenommerade forskare såsom Anders Agell och Åke Saldeen. En utomordentlig källa har varit Margareta Brattströms och Anna Singers lärobok. Till stor nytta har också varit litteratur som på ett mer förenklat sätt beskriver de olika regleringarna, exempelvis av Björn Lundén och Anna Molin. Även Gösta Walins och Göran Linds lagkommentarer har lämnat värdefullt bidrag till kunskap och förståelse.

För enkelhetens skull använder jag genomgående i uppsatsen manliga epitet såsom han, testator, make och så vidare, även om uppsatsens innehåll naturligtvis i lika hög grad gäller det andra juridiska könet kvinnor. Men också könsneutrala benämningar förekommer såsom givare, mottagare, förälder.

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen undersöker regleringen kring flera rättsinstitut som rör arvsrättsliga frågor. Följaktligen går det inte att lämna någon heltäckande redogörelse. Eftersom laglottsskyddet är uppsatsens nav får det ta det största utrymmet. Hur fördelningen av ett arv faller ut beror på en mängd omständigheter. Resultatet i det enskilda fallet kan därför komma att förändras med varje tillkommande faktor. Denna framställning kan inte inkludera alla tänkbara scenarion utan ett urval får göras.

¹ Kellgren (2007) s. 47.

² Sandgren (2006) s. 35–41.

Uppsatsen behandlar den arvsrätt som tillkommer arvingar i efterföljande släktled och utesluter det förhållandet att makar ärver varandra före gemensamma barn. Den efterlevande maken till den avlidne ingår inte i den arvsordning som skildras i uppsatsens 2 kap.³ Huvudpersonerna i uppsatsen är istället de som kallas bröstarvingar och då kanske särskilt särkullbarnen. Någon närmare presentation av skyddet för den efterlevande maken kommer därför inte att göras, förutom att jag nämner det i den mån det behövs. Beträffande analysen finns det inte någon ambition att ta upp alla för området relevanta frågor. I denna del kommer jag att diskutera utvalda ämnen där det framstår som särskilt intressant att utreda en fråga.

I denna uppsats belyses endast svensk rätt. De olika rättsfigurerna tillsammans kastar ett tillräckligt mångfacetterat ljus på laglottsskyddet. En utblick på andra länders reglering av hithörande frågor eller komparation av utländsk rätt är därför inte nödvändig.

1.5 Disposition

Uppsatsen är indelad i två delar, dels en deskriptiv del, dels en kortare analysdel. Den deskriptiva delen består av kapitel 2–6, där regleringen av de olika rättsinstituten presenteras. Framställningen fokuserar på gällande rätt, även om det förekommer att den historiska bakgrunden till rättsreglerna berörs. I kapitel 2 beskriver jag inledningsvis grunderna för arvsrätt och testamentsrätt. Redogörelsen leder in på att testamentet är en dödsrättshandling och mot bakgrund av att laglottsskyddet förutsätter jämkning av testamente, beskriver jag testamentsinstitutet där. I nästföljande kapitel 3 redogör jag för förmånstagarförordnandet vilket också är en dödsrättshandling. Kapitel 4 om laglotten ges ett större utrymme eftersom laglottsinstitutet står i centrum för uppsatsen. Den rättshistoriska utvecklingen av laglotten skildras mera ingående för att ge en bättre bild av laglottens tunga förankring och ställning i historien. Mot detta får avsnittet om laglottens syften spela en kontrasterande roll där bland annat kritiken mot laglotten behandlas. Därefter, i kapitel 5, redogör jag för det förstärkta laglottsskyddet. Det sista kapitlet 6 i den deskriptiva delen presenterar förskott på arv. Analysen sker i uppsatsens avslutande kapitel 7. Där diskuterar jag hur de tidigare presenterade rättsinstituten förhåller sig till varandra och då särskilt hur laglotten påverkas av de övriga.

³ Carlén-Wendels (1994) s. 79–80 samt Nyström (2010) s. 285.

2 Successionsrätt

2.1 Arvsrätt och testamentsrätt

I den svenska successionsrätten kan rätt att få del av en avlidens persons kvarlåtenskap grundas på legal arvsrätt eller den dödes yttersta vilja.⁴ Kvarlåtenskapen fördelas därför antingen genom arv eller testamente och är de enda former av succession som förekommer i svensk rätt. Reglerna om arv och testamente inordnas under samlingsbeteckningen successionsrätt men består likväl av två olika regelsystem uppdelade på *arvsrätt* och *testamentsrätt*. De båda regelsystemen är alltså nära kopplade till varandra.⁵ Vid arv fördelas kvarlåtenskapen enligt den legala arvsordningen, eller med andra ord den turordning som följer av lagens bestämmelser. Fördelning som är föranledd av ett testamente sker i enlighet med den avlidnes önskemål.⁶

Arvsrätten bygger på släktskap och med detta avses inte bara det biologiska bandet eller blodsbandet, utan också den sociala och ekonomiska samhörighet som vanligen brukar förknippas med en familje- och släktgemenskap.⁷ De arvsrättsliga reglerna kan sägas bestå dels av släktarv, dels av makesarv och dessa regler fungerar i samverkan. Av ÄB 2 kap. framgår vilka släktingar som är arvsberättigade och i vilken ordningsföljd dessa kan komma att ärva. ÄB 3 kap. beskriver hur makesarvet förhåller sig till släktingarnas arvsrätt.⁸

Arvsordningen i ÄB vilar på *parantelprincipen* vilket innebär att den avlidnes släktingar delas in i tre arvsklasser eller parenteler. Arvsklass 1 utgörs av den dödes avkomlingar, ÄB 2 kap 1 §. Avkomling är en mer omfattande term än barn vilket gör att avkomlingar är, förutom arvlåtarens barn, även dennes barnbarn, barnbarnsbarn och så vidare. Om ett barn till den döde inte heller är i livet, får det avlidna barnets avkomlingar ärva istället. Att på detta sätt inträda i en avlidens ställe kallas *istadarätt* vilken gäller också för de övriga arvsklasserna. Dessutom är de tre arvsklasserna präglade av *stirpalgrundsatsen* som innebär att varje gren⁹ inom en arvsklass har rätt till lika stor andel av arvet. I den andra arvsklassen ingår arvlåtarens föräldrar, syskon och syskonens avkomlingar, ÄB 2 kap 2 §. Den tredje arvsklassen består av arvlåtarens far- och morföräldrageneration, ÄB 2 kap. 3 §. Denna klass skiljer sig emellertid från de två tidigare genom att här går arvet till far- och morföräldrarna samt deras barn, men inte till

⁴ SOU 1925:43 s. 289.

⁵ Carlén-Wendels (1994) s. 76 samt Brattström & Singer (2011) s. 16.

⁶ Saldeen (2006) s. 20 samt Eriksson (2008) s. 14–15.

⁷ Saldeen (2006) s. 38–39 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 159.

⁸ Carlén-Wendels (1994) s. 76 samt Eriksson (2008) s. 14–15.

⁹ Med gren avses här ett barn till den avlidnes barn och det barnets avkomlingar, se Wickström & Komujärvi (2011) s. 160.

dessa barns avkomlingar.¹⁰ Begränsningen av arvsberättigade i den tredje arvsklassen kom i och med 1928 års arvslag. Anledningen till inskränkningen var ett nyare synsätt där arvsrätten inte bara skulle bygga på blodsbandet utan också på den sociala och ekonomiska samhörighet som normalt kan förväntas finnas mellan arvlåtare och arvtagare. Lagstiftaren ansåg att gränsen för ett sådant nära band kunde dras vid kusiner. I arvsklass 3 ärver således arvlåtarens farfar, farmor, morfar och mormor samt farbröder, fastrar, morbröder och mostrar. Övriga släktingar har därmed ingen arvsrätt, ÄB 2 kap. 4 §.¹¹

Indelningen i arvsklasserna styr släktingarnas arvsrätt och innebär förenklat att ju närmare besläktad en person anses vara med den avlidne desto bättre rätt har personen att ärva. Avlägsna släktingar har däremot ingen arvsrätt. Det är numret på arvsklassen som berättar hur nära släkt arvlåtaren och arvingen är. Personer i arvsklassen med lägst nummer räknas som närmast besläktad med den avlidne.¹² Parentelprincipen innebär således en slags ”turordningslista” där släktingar i första arvsklassen alltid har företräde till arvet före dem i andra arvsklassen. Samma förhållande råder mellan andra och tredje arvsklassen. Denna ordning medför att hela arvet i första hand tillfaller arvingar i arvsklass 1 och först om det inte finns någon arvinge där, går man vidare i turordningslistan. Om det i slutändan visar sig att det inte finns arvingar i någon av arvsklasserna, går arvet till allmänna arvsfonden, ÄB 5 kap. 1 §.¹³

För att arvet ska tillfalla allmänna arvsfonden förutsätter, förutom att det inte finns några legala arvingar inom arvsklasserna, att den avlidne inte hade upprättat något testamente. De legala arvsreglerna kan alltså åsidosättas om arvlåtaren förordnat något annat i testamente. Testatorns¹⁴ vilja får då företräde framför de legala arvsreglerna.¹⁵ Förhållandet mellan arv och testamente som successionsformer har tidigare ofta diskuterats. I äldre svensk rätt ansågs den legala arvsrätten vara den primära och naturliga successionsformen, medan testamentssuccessionen utgjorde ett undantag.¹⁶ Idag anses det inte föreligga någon rangordning mellan att fördela kvarlåtenskapen genom arv respektive testamente. Den legala successionen är dock primär i de fall där testamente inte får företräde, till exempel rätten till laglott.¹⁷ I svensk rätt kan också märkas en tendens att betrakta den legala successionen som den regelmässiga. I ÄB har därför arvsordningen av systematiska skäl placerats före bestämmelserna om testamente.¹⁸

¹⁰ Wickström & Komujärvi (2011) s. 159–163 samt Grauers (2012) s. 132.

¹¹ Saldeen (2006) s. 46–47 samt Brattström & Singer (2011) s. 36–37.

¹² Saldeen (2006) s. 42–43 samt Lundén & Molin (2012) s. 20.

¹³ Carlén-Wendels (1994) s. 76.

¹⁴ Testator är den person som upprättar ett testamente, se Lundén & Molin (2012) s. 13.

¹⁵ Carlén-Wendels (1994) s. 76 samt Lundén & Molin (2012) s. 23.

¹⁶ SOU 1925:43 s. 299 samt Saldeen (2006) s. 21–22.

¹⁷ Saldeen (2006) s. 22 samt Brattström & Singer (2011) s. 25–26.

¹⁸ SOU 1929:22 s. 57–58 samt Saldeen (2006) s. 22.

2.2 Disposition av egen egendom

2.2.1 Dödsrättshandlingar och livrättshandlingar

Grunden för testamentsrätten har debatterats inom rättsfilosofin. Somliga har menat att testamentsrätten är ett positivrättsligt institut och endast har förankring i lagen. Andra har å sin sida ansett att det handlar om ett naturrättsligt institut som är en naturlig konsekvens av äganderätten. Det har hävdats att testamentsrätten tillhör den privata äganderätten eftersom äganderätten inte kan anses som fullständig om ägaren inte har frihet att ge bort sin egendom både i livet och efter döden. Samma skäl som talar för en sådan äganderätt, kan anföras till stöd för rätten att testamentera. I rätten att disponera över sin egendom genom att ge gåvor, ingår testamentsrätten. Mot detta resonemang har emellertid andra författare gjort gällande att rätten att disponera över sin egendom medan man lever visserligen är en del av äganderätten, men att denna rättighet upphör i och med döden. Det skulle således vara skillnad på dispositionsrätten i livet och efter döden.¹⁹

Den som vill ordna fördelningen av sin kvarlåtenskap på ett sätt som avviker från successionen enligt arvsrättens regler kan företa successionsrättsliga rättshandlingar, så kallade dispositioner för dödsfalls skull (mortis causa) eller *dödsrättshandlingar*. Två former av sådana dödsdispositioner är testamente och arvsavtal men enligt ÄB 17 kap. 3 § är arvsavtal, varigenom arvlåtaren i livet förfogat över sin kvarlåtenskap (så kallat adkvisitivt arvsavtal), ogiltigt. Även om dispositionen berör den rättshandlande personens egen död behöver den inte vara en dödsrättshandling. Också dispositioner ”i levande livet” (inter vivos) eller *livsrättshandlingar* kan avse förhållanden efter personens död. En livsrättshandling kan på sätt och vis också sägas vara en disposition för dödsfalls skull, men effekten av den inträder redan medan den rättshandlande personen lever. En dödsrättshandling har däremot verkan först efter att han har avlidit. Gränsen mellan dessa två är således inte helt skarp²⁰. Att försöka klarlägga skiljelinjen kan dock vara betydelsefullt eftersom det inte sällan gäller olika regler för de båda typerna av dispositioner. Beträffande exempelvis gåva som fullbordats under givarens livstid kan regeln om förstärkt laglottsskydd i 7 kap. 4 § komma att tillämpas. När den avlidne däremot hade planerat att ge en gåva men inte hann fullfölja transaktionen innan han dog, kan gåvan inte betraktas som en gåva för dödsfalls skull. Sådan gåva faller istället under ÄB 7 kap. 4 § 3 st.

¹⁹ Boström (2003) s. 102–104. Se även Agell (2003) s. 14 samt Brattström & Singer (2011) s. 88.

²⁰ Olika förslag till gränsdragning har getts. För vidare läsning se bl.a. Nials artikel (1937) och Håstads artikel (2002).

Gåvan får då inte göras gällande när den gör intrång i laglott såvida inte särskilda skäl föreligger.²¹

2.2.1.1 Testamente

Kvarlåtenskapen efter en avliden person fördelas enligt den legala arvsordningen såvida inget testamente upprättats som uttrycker annan vilja hos den avlidne. Om arvlåtaren vill bestämma vad som ska ske med den egna kvarlåtenskapen efter döden bör han därför upprätta ett testamente.²² Detta innebär att testatorn har en testationsfrihet och även om denna frihet har vissa inskränkningar, ges testatorn ändå stora möjligheter att själv avgöra om han vill att de legala arvsreglerna ska följas eller om en annan fördelning känns mer lämplig. Ett testamente är således en ensidig rättshandling som företas medan testatorn är i livet men som är avsedd att få verkan efter hans död. Uttryckt på ett annat sätt är testamentet en disposition för dödsfall skull, vilket gör testamentet till en dödsrättshandling.²³

I svensk rätt är testamentet i princip den enda tillåtna formen av dödsrättshandling. Av detta följer att alla andra typer av avtal där arvlåtaren tillförsäkrar en annan person att denne ska få ta del av arvlåtarens kvarlåtenskap (adkvisitivt arvsavtal), inte är bindande, ÄB 17 kap. 3 §. Tanken är att arvlåtarens alla dispositioner över sin kvarlåtenskap istället uteslutande ska ske genom testamente.²⁴ Denna frihet att disponera över sin egendom kan ses som ett utflöde av den privata äganderätten. Även en utfästelse om gåva som inte kan göras gällande medan arvlåtaren är i livet, är ogiltig enligt 3 §. Om gåvoutfästelsen däremot medförde en uppooffring för givaren medan denne ännu levde, kan gåvoutfästelsen vara giltig också i de fall där den ska fullbordas efter givarens död. Det är emellertid svårt att dra en skiljelinje mellan godtagbara livsrättshandlingar och ogiltiga arvsavtal (dödsrättshandlingar), särskilt när det är fråga om en benefik rättshandling²⁵ som till exempel ett gåvolöfte. Tolkningen av 3 § har lett till en omfattande debatt. Någon generell gräns kan inte märkas i praxis, utan utfallet är avhängigt omständigheterna i det enskilda fallet.²⁶

Det kan finnas en rad olika anledningar till varför en person upprättar testamente. Testatorn kan av något skäl vilja utesluta en arvinge från att få arv eller det omvända, det vill säga ge arv till någon som inte står med i arvsordningen. Det är också möjligt att testamentera till en organisation eller förening som enligt testatorn har en behjärtansvärd verksamhet och som han därför vill stödja ekonomiskt. Testatorn kan även ha för avsikt att arvet efter honom ska bilda grunden för en ny stiftelse. Genom att upprätta ett

²¹ Nial (1937) s. 277–278 samt Bergquist (2013, Zeteo), kommentaren till lag (1935:44) om dödsbo efter dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare, som hade hemvist här i riket m.m. 13 § 1 st.

²² Schiratzki (2004) s. 782.

²³ Agell (2003) s. 11 samt Eriksson (2008) s. 137–141.

²⁴ Saldeen (2006) s. 20.

²⁵ En benefik handling är en rättshandling där mottagaren får en vederlagsfri förmån från givaren. Motsatsen är en onerös rättshandling, se Andersson m.fl. (2002) s. 20, 134.

²⁶ Agell (2003) s. 105–108 samt Brattström & Singer (2011) s. 88–89.

testamente kan testatorn se till att en viss specificerad sak ska tillfalla en bestämd person i form av ett legat eller att en viss egendom ska vara enskild sådan. I ett testamente kan testatorn också reglera att avkastningen av en viss egendom ska gå till en särskild person medan äganderätten ska innehas av någon annan. Arvet kan genom testamentet också vara förbundet med speciella villkor, till exempel att någon ska få tillgång till egendomen först vid en viss ålder.²⁷

Det går att testamentera på två sätt, antingen i form av legat eller universellt förordnande, ÄB 11 kap. 10 §. I de fall det handlar om ett legat vill testatorn att legatarien²⁸ ska få en viss sak eller en viss summa pengar. Legatet kan också gälla nyttjanderätten till eller avkastningen av en viss egendom.²⁹ Vid ett universellt förordnande däremot får den universelle testamentstagaren³⁰ hela eller en andel av kvarlåtenskapen, utan att det för den skull gäller en specifik och utpekad del av egendom. Eftersom situationen för en universell testamentstagare på detta sätt liknar den som gäller för en legal arvinge, är den universelle testamentstagaren en dödsbodelägare till skillnad från legatarien, ÄB 18 kap. 1 §.³¹ Det föreligger alltså en tydlig skillnad mellan legat och universellt förordnande men det kan vara svårt att alltid dra en gräns mellan dem. En central princip i svensk rätt är dock att testatorns vilja ska respekteras så långt det är möjligt, ÄB 11 kap. 1 §. Utgångspunkten är i första hand att söka utröna testatorns verkliga vilja och då gäller det att inte bara se till ordalydelsen i testamentet. Genom tolkning av testamentet kan därför ett förordnande som enligt dess bokstav verkar vara ett legat, ändå komma att betraktas som ett universellt förordnande.³²

För att vara giltigt måste ett testamente uppfylla vissa formkrav. Testamentet ska vara en skriftlig och bevittnad handling. När testatorn undertecknar testamentshandlingen ska två vittnen samtidigt vara närvarande. Vittnena ska också känna till att det rör sig om ett testamente men de behöver inte veta själva innehållet i det. Formkraven har till syfte att motverka förordnanden som är förhastade. Skriftligheten medför att det både lättare och säkrare går att fastställa vad som är innehållet i testamentet, eller med andra ord vad som var testatorns yttersta vilja. Kravet på vittnesnärvaro kan underlätta vid tvister eftersom deras berättelser kan klargöra hur det gick till när testamentet upprättades. Vittnenas samtidiga närvaro kan förhindra att testatorn låter sig påverkas på något otillbörligt sätt.³³

En testator är inte bunden av ett löfte om att inte återkalla sitt testamente och en sådan utfästelse är därför utan verkan, 10 kap. 5 § 2 st.³⁴ ³⁵ En testator

²⁷ Eriksson (2008) s. 137 samt Lundén & Molin (2012) s. 16–17.

²⁸ Legatarie är den person som får ett legat, se Lundén & Molin (2012) s. 11.

²⁹ Wickström & Komujärvi (2011) s. 178.

³⁰ Universell testamentstagare är den person som får hela eller viss del av kvarlåtenskapen enligt ett testamente, se Lundén & Molin (2012) s. 14.

³¹ Brattström & Singer (2011) s. 100 samt Grauers (2012) s. 180.

³² Agell (2003) s. 69 samt Brattström & Singer (2011) s. 100.

³³ Nyström (2010) s. 160–163 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 180.

³⁴ Bestämmelsen kompletteras av ÄB 17 kap. 3 §, se vidare Agell (2003) s. 105.

kan återkalla testamentet när helst han så vill eftersom testamentet ska vara ett uttryck för testatorns yttersta vilja, ÄB 10 kap. 5 §. Han kan således förfoga över sitt testamente fram till sin sista stund i livet. Testamentet som ett ensidigt återkalleligt förfogande för dödsfalls skull har också kallats för verkligt testamente.³⁶ Återkallelsen kan göras helt formlost, det vill säga testatorn kan i princip återkalla på vilket sätt som helst så länge han genom sitt handlande otvetydigt tillkännager att testamentet inte längre ska gälla.³⁷ Vid återkallande har testatorn fler valmöjligheter för hur han ska agera till skillnad från när ett testamente ska upprättas då förfarandet är förenat med formkrav, 10 kap. 1 §.³⁸ Om testatorn däremot inte vill återkalla hela testamentet utan istället göra ett tillägg eller ändring, måste detta ske på samma sätt som när testamentet upprättades, ÄB 10 kap. 6 §.³⁹

³⁵ Agell (2003) s. 105.

³⁶ SOU 1929:22 s. 30 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 181.

³⁷ Eriksson (2008) s. 163.

³⁸ Lundén & Molin (2012) s. 73.

³⁹ Eriksson (2008) s. 162–163 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 181.

3 Förmånstagarförordnande

3.1 Allmänt

Som tidigare nämnts är testamentet det enda sättet för en person att förordna om vad som ska ske med den egna egendomen efter döden. Emellertid har ett förmånstagarförordnande många likheter med ett testamentsförordnande. Det kan därför hävdas att vid sidan av testamente är förmånstagarförordnande numera att anse som en tillåten form av dödsrättshandling.⁴⁰ Förmånstagarförordnanden antas vara mer vanligt förekommande än testamenten. Ett skäl till att förmånstagarförordnanden används ofta är att det är ett enkelt och säkert sätt att trygga försörjningen för förmånstagaren och – i förekommande fall – försäkringstagaren.^{41 42}

Genom att teckna en livförsäkring kan en person sörja för att de närmaste får en ekonomisk trygghet vid försäkringstagarens död.⁴³ En livförsäkring kan falla ut vid dödsfall, det vill säga när försäkringstagaren avlider. Under förutsättning att försäkringstagaren inte har bestämt något annat kommer försäkringsbeloppet då att ingå i hans kvarlåtenskap.⁴⁴ Det vanliga är emellertid att försäkringstagaren i ett förmånstagarförordnande förordnar att försäkringsbeloppet vid hans död ska tillfalla en eller flera personer, FAL 14 kap. 1 §. Följden av ett sådant förordnande är att försäkringsbeloppet då inte kommer att betalas ut till dödsboet utan istället går direkt till förmånstagarna, 14 kap 7 § 1 st.⁴⁵ Denna grundläggande regel bygger på tanken att försäkringstagaren ska ha viss frihet att själv förfoga över det försäkringssparande varigenom han vill trygga utvalda personers försörjning. Eftersom försäkringsbeloppet inte ingår som en tillgång i dödsboet, sker inte heller någon bodelning och arvskifte gällande beloppet. Därmed kan varken make eller arvingar göra anspråk på det utfallande försäkringsbeloppet och försäkringen är alltså oåtkomlig för dödsbodelägarna. Försäkringstagarens borgenärer kan dock under vissa begränsade förutsättningar tillgodogöra sig försäkringen, se FAL 15 kap.⁴⁶ Ersättningen från en livförsäkring är således i visst hänseende skyddad mot utmätning och konkurs även efter dödsfallet.⁴⁷

Förmånstagare till försäkringen kan vara en eller flera personer som nämnts med namn av försäkringstagaren i förordnandet. Försäkringstagaren kan i

⁴⁰ Saldeen (2006) s. 20 samt Brattström & Singer (2011) s. 89.

⁴¹ Försäkringstagaren är den person som ingått avtal om försäkring, se Martinger (2008) s. 81.

⁴² Brattström & Singer (2011) s. 89–90.

⁴³ Brattström & Singer (2011) s. 104.

⁴⁴ Wickström & Komujärvi (2011) s. 187.

⁴⁵ Brattström & Singer (2011) s. 106 samt Grauers (2012) s. 40, 195.

⁴⁶ Prop. 2003/04:150 s. 284 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap. 7 § 1 st.

⁴⁷ Prop. 2003/04:150 s. 284 samt Brattström & Singer (2011) s. 90.

förordnandet också använda sig av vedertagna beteckningar, till exempel make, barn eller arvingar, se 14 kap. 6 §.⁴⁸ För att förmånstagarförordnandet ska vara giltigt måste försäkringstagaren inge ett skriftligt och personligen undertecknat meddelande till försäkringsbolaget om vem som ska stå som förmånstagare, FAL 14 kap. 3 § 1 st. Formkravet i bestämmelsen avser att spela en praktisk roll för att undvika tolkningsproblem och tvister när oklara papper påträffas hos avlidna personer. Av samma skäl är muntliga förordnanden ogiltiga och inte heller får förordnanden via e-post någon rättsverkan. Däremot kan det godtas om förordnandet skickats som undertecknat original via fax. Försäkringstagaren ska vara den som tar initiativet till att få meddelandet sänt till bolaget, till exempel genom att posta det eller be någon vidarebefordra det. Det är därför inte tillräckligt att försäkringstagaren har upprättat förordnandet, men av någon anledning underlåtit att skicka det till bolaget utan låtit det ligga kvar hemma. Meddelandet ska vara riktat till försäkringsbolaget men för giltig verkan krävs inte att det registreras hos försäkringsbolaget eller ens att det har kommit in till bolaget när försäkringsfallet inträffar.⁴⁹ Man kan därför se förordnandet som en anvisning till försäkringsbolaget om vem som ska få försäkringsbeloppet vid försäkringstagarens bortgång.⁵⁰

Ersättningen från en livförsäkring kan utbetalas antingen vid dödsfall eller livsfall.^{51, 52} I de fall där förmånstagarförordnandet gäller försäkringstagarens död är det fråga om ett dödsfallsförordnande. Förordnandet fungerar då ungefär som ett testamente eftersom försäkringstagaren, genom att sätta in förmånstagare till försäkringen, ser till att försäkringsbeloppet inte går till de legala arvingarna. Vid ett livsfallsförordnande däremot betalas försäkringsbeloppet ut till förmånstagaren medan försäkringstagaren ännu är i livet och liknar på så sätt närmast en gåva. Det är också möjligt att kombinera dödsfalls- och livsfallsförordnanden.⁵³

Eftersom förmånstagarförordnandet är en ensidig och benefik rättshandling är det endast upphovsmannens vilja som man har att ta fasta på.⁵⁴ Försäkringstagaren har en omfattande frihet att förfoga över sin försäkring och det står honom i det närmaste helt fritt att bestämma vem som ska erhålla försäkringsersättningen. Det bör påpekas att försäkringstagaren kan ändra eller återkalla sitt förmånstagarförordnande fram till den tidpunkt då försäkringsersättningen förfaller till betalning, FAL 14 kap. 2 §. Valet av tidpunkt motiveras med att det särskilt av hänsyn till eventuella borgenärer är viktigt att så snart som möjligt efter försäkringsfallet klarlägga vem som är rätt mottagare av betalningen.⁵⁵ Ett förordnande kan ändras och återkallas

⁴⁸ Prop. 2003/04:150 s. 548 samt Brattström & Singer (2011) s. 106–108.

⁴⁹ Prop. 2003/04:150 s. 286–287, 544 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap. 3 § 1 st.

⁵⁰ Nyström (2010) s. 146–147 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 187.

⁵¹ Livsfall kan vara t.ex. att försäkringstagaren uppnår en viss ålder eller blir sjuk, se Brattström & Singer (2011) s. 105.

⁵² Brattström & Singer (2011) s. 105.

⁵³ Nyström (2010) s. 146–147 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 188.

⁵⁴ Saldeen (2006) s. 20 samt Grauers (2012) s. 196.

⁵⁵ Prop. 2003/04:150 s. 284–285, 543.

på samma sätt som det upprättades, det vill säga genom ett skriftligt meddelande till försäkringsbolaget.⁵⁶ Detta medför att en försäkringstagare inte med giltig verkan kan återkalla eller ändra ett förmånstagarförordnande genom testamente. Att upprätta ett giltigt förordnande genom testamente är inte heller möjligt eftersom det skulle leda till osäkerhet om rättsläget vid försäkringstagarens död. Det ligger i förmånstagarnas intresse att utbetalningen av försäkringsersättningen sker skyndsamt och att förmånstagarna i allmänhet kan lita på att de får behålla pengarna. Om det skulle vara möjligt att göra ett förordnande genom testamente kunde utbetalningen till förmånstagarna komma att försenas på grund av att ett testamente upphittas i ett senare skede.⁵⁷

Förfoganderätten över försäkringen är emellertid inte undantagslös. Försäkringstagaren kan utfästa sig att förmånstagarförordnandet inte ska ändras eller återkallas. En sådan utfästelse är bindande för försäkringstagaren och gör att förordnandet blir oåterkalleligt⁵⁸, FAL 14 kap. 2 §. Ett oåterkalleligt förordnande kan vara en viktig åtgärd om förordnandet syftar till att trygga försörjningen för förmånstagaren. Utfästelsen ska enligt bestämmelsen göras till förmånstagaren men det finns inga formkrav för hur detta ska gå till. Den som påstår att förordnandet är oåterkalleligt har bevisbördan för detta. Oftast upprättas det dock en handling som visar att förordnandet har gjorts oåterkalleligt.⁵⁹

3.2 Jämkning av förmånstagarförordnande

När det finns en eller flera förmånstagare insatta till en livförsäkring för dödsfalls skull kommer alltså försäkringsersättningen att direkt tillfalla förmånstagarna utan att först ha ingått i dödsboet efter försäkringstagaren. Om en försäkringstagare inte vill att försäkringsbeloppet ska gå till de legala arvingarna, kan han åstadkomma detta genom just ett sådant arrangemang.⁶⁰ Eftersom pengarna från ersättningen inte ingår i hans kvarlåtenskap när han dör, kan detta därför locka till att manipulera med arvsordningen genom att betala in stora belopp i försäkringen.⁶¹ Sålunda kan ett förmånstagarförordnande leda till ett oskäligt resultat för bröstarvingar och efterlevande make. Detta kan vara fallet om förmånstagaren är en utomstående person som genom förordnandet tilldelas ett stort försäkringsbelopp medan maken och bröstarvingarna är hänvisade till att dela på ett dödsbo som kanske har små tillgångar.⁶² Ett förmånstagarförordnande kan också användas för att stärka efterlevande

⁵⁶ Brattström & Singer (2011) s. 107.

⁵⁷ Prop. 2003/04:150 s. 288, 545.

⁵⁸ Förfoganderätten över försäkringen inskränks när förordnandet blir oåterkalleligt, FAL 14 kap. 9 §.

⁵⁹ Prop. 2003/04:150 s. 285 samt Brattström & Singer (2011) s. 107.

⁶⁰ Wickström & Komujärvi (2011) s. 188.

⁶¹ Nyström (2010) s. 148.

⁶² Grauers (2012) s. 197.

makes eller sambos ställning gentemot bröstarvingarna eftersom en bröstarvinges laglott beräknas utifrån hur stor kvarlåtenskapen är och påverkas således inte av eventuella försäkringsbelopp. En bröstarvinge har därför möjlighet att begära jämkning av förordnandet så att hela eller delar av försäkringsbeloppet istället tillfaller honom, FAL 14 kap. 7 § 2 st.⁶³. Begäran om jämkning sker genom att bröstarvingen väcker talan mot förmånstagaren vilket måste ske inom ett år från det att bouppteckningen efter försäkringstagaren avslutades, 14 kap. 7 § 4 st. Jämningsregeln gäller både återkalleliga och oåterkalleliga förordnanden. Vid frågan om jämkning ska göras en helhetsbedömning av samtliga omständigheter. Då beaktas dels skälen för förordnandet, dels bröstarvingens och förmånstagarens ekonomiska förhållanden i det enskilda fallet.⁶⁴

Det har dock framhållits att jämkning bör ske i undantagsfall och endast då det finns risk för att resultatet blir oskäligt mot en bröstarvinge. När frågan avgörs huruvida jämkning bör ske, ska enligt lagförarbetena till gamla FAL⁶⁵ i princip inte fästas något avseende vid vilket resultatet blivit om det hade varit så att försäkringsbeloppet ingått i kvarlåtenskapen. Om det finns ett förmånstagarförordnande ska ju – som nämnts – försäkringsbeloppet normalt inte ingå i kvarlåtenskapen. Att det finns en förmånsförsäkring ska inte påverka hur fördelningen vid bodelning och arvskifte går till. Däremot kan vad bodelning och arvskifte resulterar i, det vill säga hur stora de berörda lotter blir, vara en omständighet som beaktas när jämningsfrågan ska avgöras.⁶⁶

I förarbeten konstateras att man i allmänhet torde kunna räkna med att försäkringstagaren har goda skäl för sitt förordnande. Sådana goda skäl kan också överensstämja med vad som kan betraktas som allmänt godtagna värderingar, såsom föräldrars känsla för att en viss bröstarvinge behöver särskilt ekonomiskt stöd eller att en annan anförvant eller nära vän är i samma behov. Det kan exempelvis också handla om en moralisk plikt-känsla att hjälpa någon som försäkringstagaren behandlat illa eller för att jämna ut bröstarvingarnas olikartade ekonomiska villkor. Dock påpekas att det inte går att bortse från att det kan förekomma att försäkringstagaren har till syfte att utesluta något barn i förordnandet. Det framhålls att jämkning ibland skulle vara möjligt om en förälder av något skäl vill bryta kontakten med ett barn från ett tidigare förhållande och därför önskar lämna det barnet utanför fördelningen av kvarlåtenskap och försäkringar. Jämkning skulle vara särskilt påkallat om det inte finns någon nämnvärd kvarlåtenskap, eventuellt på grund av att försäkringstagaren tidigare gett bort det mesta till sin make och sina övriga barn.⁶⁷

⁶³ Även make kan begära jämkning enligt denna jämningsregel, se Grauers (2012) s. 197.

⁶⁴ Brattström & Singer (2011) s. 116–117.

⁶⁵ Förarbeten till gamla FAL (GFAL) kan fortfarande vara relevanta eftersom GFAL i vissa delar har fått motsvarighet i FAL. Ett sådant exempel är 14 kap. 7 § 2 st. FAL som är identisk med 104 § 2 st. GFAL, se prop. 2003/04:150 s. 549 (förarbete till nya FAL).

⁶⁶ Prop. 1986/87:86 s. 103–104 samt Grauers (2012) s. 197–199.

⁶⁷ Prop. 1986/87:86 s. 104–105 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap. 7 § 2 st.

Också det faktum att barnet behöver hjälp med sin försörjning kan vara skäl att tillmötesgå en begäran om jämkning, även om det antas att ett vuxet barn normalt är självförsörjande och därmed inte har något behov av försäkringsersättning. I propositionen betonas att både förmånstagarens och bröstarvingens ekonomiska förhållanden bör spela en stor roll vid skälighetsbedömningen. Om den som väckt talan om jämkning inte behöver ekonomiskt stöd, bör jämkning endast ske i särpräglade fall. Men en utgångspunkt uppges ändå vara att försäkringstagarens förordnande bör respekteras även för det fall att försäkringstagarens familjemedlemmar behandlas olika. Försäkringstagaren kan ha respektabla skäl att göra skillnad på sina barn. Det kan röra sig om barn som på grund av skolgång eller sjukdom behöver extra ekonomisk hjälp. Likväl påpekas att från en mera allmän rättvisesynpunkt skulle jämkning kunna medges även då särkullbarnet inte har ett uttalat behov av ekonomiskt stöd. Det gäller då ett förmånstagarförordnande ingår i ett mönster där en förälder systematiskt genomfört olika rättshandlingar i syfte att särkullbarn ska få så lite som möjligt och istället gynnat efterlevande make och nya barn.⁶⁸

I *NJA 1995 s. 423* prövades frågan om jämkning av förmånstagarförordnanden på talan av två särkullbarn till en man. Förmånstagare var två andra barn till mannen i hans nya äktenskap. Särkullbarnen ansåg sig också ha missgynnats av olika dispositioner som mannen hade företagit under sin livstid. De två särkullbarnen skulle ha erhållit knappt 3 000 kr av bobehållningen på ca 300 000 kr. Särkullbarnen var båda vuxna och självförsörjande. TR ansåg att en omständighet som talade för en viss jämkning var att särkullbarnen annars skulle få 3 000 kr. TR:s dom fastställdes av HovR. HD konstaterade att varken skälen för förmånstagarförordnandet eller särkullbarnens ekonomiska förhållanden utgjorde någon jämkningsgrund. Sedan övergick HD till att diskutera om jämkning var motiverad från en mera allmän rättvisesynpunkt. HD:s dom ger närmast intrycket att inte heller med beaktande av detta förelåg det någon jämkningsgrund. HD fann därmed att *"förmånstagarförordnandena i vart fall inte bör jämkas i vidare mån än domstolarna har bestämt"*. Förordnandena jämkades på det sättet att det gav särkullbarnen 15 000 kr vardera, motsvarande var sin fjärdedel av försäkringsbeloppet på ca 120 000 kr.

Nytan med att det vid jämkningsprövningen beaktas flera omständigheter har ifrågasatts. Ambitionen i förarbetena var att rättstillämpningen skulle underlättas och rättvisa bedömningar uppnås. Men mängden av omständigheter framstår istället som alltför omfattande och kan därför ha motsatt verkan. Både för den som överväger att väcka talan om jämkning av ett förmånstagarförordnande och för den som ska bestrida en sådan talan, kan det därför bli nästan omöjligt att bedöma utsikterna till framgång. Detta påverkar förutsebarheten för den enskilde och därigenom också

⁶⁸ Prop. 1986/87:86 s. 104–105 samt Brattström & Singer (2011) s. 117.

rättssäkerheten. Systemet med att den som vill begära jämkning tvingas föra talan i domstol och då möts av en osäker skälighetsbedömning, kan också innebära att rättssäkerheten riskerar att försvagas. Det har dessutom ifrågasatts om det finns skäl att upprätthålla skillnaden mellan å ena sidan försäkringssparande och å andra sidan sparande i aktier, fonder, bank. För de senare sparformerna åtnjuter bröstarvingar laglottsskydd. Om också sparande i försäkringar beaktades vid arvskifte och bodelning skulle det för bröstarvingarna innebära ett bättre och större laglottsskydd. Detta kan också vara motiverat med tanke på att försäkringar genom åren har fått en allt större betydelse.⁶⁹

⁶⁹ Prop. 1986/87/86 s. 56–61, 102–106 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap. 7 § 2 st.

4 Laglott

4.1 Laglottens historia och utveckling

Testamentsrätten har sina rötter i den romerska rätten. Långt tillbaka i tiden var det sannolikt inte tillåtet att göra dödsdispositioner och någon testationsfrihet fanns det därför inte att tala om. Testationsfrihetens framväxt skedde i olika takt i romersk och germansk rätt.⁷⁰ Utvecklingen i svensk rätt har stora likheter med den germanska rätten. Först ut att utveckla en rätt att testamentera var den romerska rätten som tidigt hade en fullständig testamentsfrihet. Denna rätt (*patria potestas*) tillkom fadern, vilken som familjens överhuvud (*pater familias*) hade oinskränkt makt att bestämma över familjens medlemmar och ekonomi. Familjefadern kunde därför göra sina barn arvlösa. Detta lär dock inte ha gjorts i syfte att särbehandla dem utan för att hålla familjens egendom intakt hos en av arvingarna.⁷¹

En viktig faktor som gjorde att testamentet ökade i betydelse var att det romerska samhället genomgick en förändring och i viss mening lämnade bondesamhället bakom sig. Många började istället bedriva handel och det skedde ett ekonomiskt uppsving. För den nya tidens ekonomi passade inte längre alltid den gamla arvsordningen när det gällde att säkerställa den förmögenhet som handelsmännen byggt upp. Genom testamentet kunde de rika köpmännen bättre se om sitt hus för sin och familjens räkning. Det ansågs till och med vara en försummelse att inte upprätta något testamente och den testamentariska successionen uppfattades som den primära.⁷² Som formellt krav på ett testamente gällde dock att bröstarvingarna alltid skulle omnämnas i testamentet och att de uttryckligen skulle förklaras arvlösa om detta var avsikten. Så småningom kom dessutom testamenten att betraktas som ogiltiga om arvlåtaren helt utelämnade sina närmaste arvingar i testamentet. Arvlåtaren ansågs inte ha varit vid sina sinnens fulla bruk när han upprättat ett sådant testamente. I rättstillämpningen började man ge vissa arvingar rätt till kvarlåtenskap i strid med testamentet.⁷³ Det ansågs vara oförenligt med naturlig familjehänsyn om man gjorde sina barn helt arvlösa. Från denna utgångspunkt utvecklades en särskild talan, *querella inofficiosi testamenti*. Med tiden utformades genom Justiniani lagstiftning en tydligare form av laglottsskydd, *portio legitima*. Laglotten beräknades till en viss kvotdel som skiftade i storlek beroende på vad arvingen skulle fått i arvslott enligt den legala arvsordningen.⁷⁴

I den germanska rätten är testamentet och laglotten senare företeelser. Eftersläpningen kan förklaras med att det germanska folket fortsatte längre att livnära sig på jordbruket. Att äga jord var av förklarliga skäl oerhört

⁷⁰ Agell (2003) s. 16 samt Saldeen (2006) s. 108.

⁷¹ SOU 1925:43 s. 289–290, 294 samt SOU 1929:22 s. 31.

⁷² SOU 1929:22 s. 31 samt Agell (2003) s. 16.

⁷³ SOU 1925:43 s. 289–290 samt SOU 1929:22 s. 31–32.

⁷⁴ SOU 1925:43 s. 290 samt Saldeen (2006) s. 108.

värdefullt för försörjningen.⁷⁵ Jordegendomen ägdes och förvaltades kollektivt av familjen eller en mindre krets av nära släktingar, *ätten*. Den formelle innehavaren av jorden hade ingen egen förfoganderätt över denna och när han dog fick släkten på ett naturligt sätt en ny representant för släktens gemensamma intressen. Eftersom den fasta egendomen på detta sätt var samägd kunde innehavaren inte göra några testamentariska förordnanden rörande den. Testamentet som rättsinstitut var därför länge okänt utan som regel gällde den legala successionen.⁷⁶ Den individuella äganderätten till lös egendom öppnade emellertid på sikt dörren för testamentet. Det blev möjligt att göra dödsfallsdispositioner av enskild egendom och sedermera även av fast egendom. Under kyrkligt inflytande växte det fram en tradition av ”själagåvor” som var gåvor för dödsfalls skull till kyrkliga ändamål. Ur dessa själagåvor utvecklades längre fram både testamenten och arvsavtal.⁷⁷

I den germanska rätten såväl som i äldre svensk rätt förde förekomsten av själagåvor och testamenten med sig att det uppstod en svår konflikt mellan kyrkans intresse av testamentsfrihet och ätternas önskan att behålla egendomen inom släkten.⁷⁸ Med kyrkan som pådrivande kraft infördes testamentsinstitutet i Sverige på 1200-talet, men olika system bildades för att skydda ätternas rätt till jordegendom.⁷⁹ I Göotalagarna skulle testamentsfriheten begränsas genom *huvudlottssystemet*. Detta system innebar att arvlåtaren först delade sin kvarlåtenskap mellan sig och sina arvingar. Därefter stod det honom fritt att utan arvingarnas medgivande donera sin egen huvudlott till kyrkan. I Svealagarna användes ett *arvejordssystem* vilket tillät arvlåtaren att ge 1/10 av arvejorden till fromma ändamål (*ad pios usus*), men för resterande del krävdes arvingarnas samtycke.⁸⁰ Arvlåtaren kunde dock fritt förfoga över avlingejord⁸¹ och lösöre. Dessa kunde han således skänka till kyrkan. Om gåvan däremot var tänkt att gå till annat än kyrkliga ändamål, fordrades även då arvingarnas samtycke. Här skymtar alltså fram ett tidigt laglottsskydd.⁸²

I städerna utvecklades också ett slags laglottsskydd. I stadslagarna spelade det dock ingen roll vare sig till vilket ändamål gåvan gick eller vilken typ av egendom som donationen gällde. Detta kan förklaras med att den fasta egendomen i städerna inte hade lika stort förmögenhetsvärde som på landsbygden. Laglottssystemet i stadsrätten reglerades olika beroende på om arvlåtaren hade bröstarvingar eller inte. Om han efterlämnade bröstarvingar kunde han genom testamente ge bort 1/10 av sin kvarlåtenskap. Var han barnlös men hade andra arvingar, kunde han testamentera 1/3 till inländska

⁷⁵ SOU 1925:43 s. 49–50 samt SOU 1929:22 s. 31.

⁷⁶ SOU 1925:43 s. 46 samt SOU 1929:22 s. 29, 33.

⁷⁷ SOU 1929:22 s. 29–30 samt Agell (2003) s. 17.

⁷⁸ Saldeen (2006) s. 108.

⁷⁹ Almquist (1951) s. 90 samt Brattström & Singer (2011) s. 26.

⁸⁰ Agell (2003) s. 17 samt Inger (2011) s. 38.

⁸¹ Avlingejord var fast egendom som inte gått i släkten som arvejord utan hade förvärvats på annat sätt, se Brattström & Singer (2011) s. 27.

⁸² Almquist (1951) s. 91 samt Inger (2011) s. 38.

arvingar och 1/2 till utländska.⁸³ Resterande 2/3 skulle tillfalla arvingarna som en slags laglott.⁸⁴

I 1686 års testamentsstadga bibehölls skillnaden mellan landsrätt och stadsrätt. För landsbygden gällde att arvejorden skulle tillfalla arvingarna men med det undantaget att om det inte fanns någon avlingejord, kunde arvlåtaren testamentera högst 1/10 av arvejorden till fromma ändamål. I städerna fanns laglottssystemet kvar.⁸⁵ Dessa bestämmelser låg till grund för testamentsrätten i 1734 års lag där sålunda de särskiljande dragen i systemen mellan land och stad levde kvar. På landsbygden var arvejordssystemet ännu i kraft men den tidigare möjligheten att testamentera ad pios usus togs bort. Det var således inte tillåtet att alls disponera över sin arvejord genom testamente. I staden tillämpades fortfarande laglottssystemet och testationsfriheten hade utökats. Den som hade barn kunde testamentera bort 1/6 av sina fasta och lösa egendom. För den som inte hade barn men andra inländska arvingar, gällde en rätt att ge bort hälften av sina tillgångar. Om endast utländska arvingar fanns, kunde testatorn skänka bort allt han ägde.⁸⁶ Testamentsreglerna i 1734 års lag var redan vid sin tillkomst omoderna och därför genomfördes snart förändringar. 1762 upphävdes skillnaderna mellan landsrätten och stadsrätten, vilket innebar att för de stadsbor som saknade bröstarvingar blev det nu möjligt att fritt disponera över alla sina tillgångar.⁸⁷

Arvejordssystemet avskaffades genom 1857 års förordning och därmed försvann skillnaderna mellan land och stad gällande rätten att testamentera. Med 1857 års förordning infördes också ett enhetligt laglottssystem. Om det fanns bröstarvingar fick ena hälften av kvarlåtenskapen testamenteras bort och den andra hälften utgjorde bröstarvingarnas laglott.⁸⁸ Denna bestämmelse upphävdes visserligen genom 1928 års arvslag men lagen stadgade samtidigt att ”hälften av den arvslott, som enligt lag tillkommer bröstarvinge, vare hans laglott”. Det var med andra ord tillåtet att testamentera bort all sin egendom men bröstarvingarna kunde alltid göra anspråk på halva kvarlåtenskapen.⁸⁹ Denna princip ses idag som den kanske mest fundamentala i svensk successionsrätt och har inarbetats i den nuvarande ÄB från 1958.⁹⁰

⁸³ SOU 1925:43 s. 295–296 samt Inger (2011) s. 39.

⁸⁴ Almquist (1951) s. 92.

⁸⁵ SOU 1925:43 s. 296 samt Inger (2011) s. 116.

⁸⁶ Almquist (1951) s. 95 samt Inger (2011) s. 178.

⁸⁷ Almquist (1951) s. 96 samt Brattström & Singer (2011) s. 27.

⁸⁸ Almquist (1951) s. 96 samt Brattström & Singer (2011) s. 27.

⁸⁹ Saldeen (2006) s. 108 samt Inger (2011) s. 336.

⁹⁰ Saldeen (2006) s. 108 samt Brattström & Singer (2011) s. 27.

4.2 Gällande rätt

4.2.1 Allmänt

Arvet efter en avliden fördelas i första hand enligt den legala arvsordningen i ÄB. Den del av dödsboets behållna egendom⁹¹ som varje arvinge har rätt till enligt arvsordningen, utgör arvingens *arvslott*.⁹² Men genom att skriva ett testamente kan en person kringgå den annars stela arvsordningen i ÄB och hela successionssystemet får därmed en större rörlighet. Testamentet ger alltså testatorn handlingsutrymme och erbjuder honom frihet att anpassa fördelningen av arvet efter sina egna önskemål.⁹³

Som tidigare beskrivits är skälen till varför någon väljer att upprätta ett testamente mångskiftande, men en vanlig anledning är att det finns särkullbarn. Ett *särkullbarn* är den avlidnes barn som han fått tillsammans med någon annan än den han vid sin död var gift med och är alltså den efterlevande makens styvbarn. Om testatorn inte har kontakt med sitt särkullbarn kan det hända att han vill att arvet istället ska gå till den efterlevande maken och deras gemensamma barn. Men det kan också vara så att testatorn vill att särkullbarnet ska få en stor del av arvet just på grund av den dåliga eller obefintliga kontakten och att arvet då blir som en slags kompensation.⁹⁴

Testationsfriheten gör att testatorn inte har någon skyldighet att upplysa arvingarna om vad han förordnat i sitt testamente och han behöver inte ens berätta att han har upprättat ett sådant. Testatorn kan alltså författa sitt testamente i hemlighet så länge det i övrigt uppfyller de formkrav som har uppställts för giltighet.⁹⁵ Friheten att testamentera har emellertid sina begränsningar. En sådan begränsning är att testatorn inte kan testamentera bort en viss kvotdel av sin kvarlåtenskap, *laglott*, då denna del tillfaller bröstarvingarna. Laglotten är hälften av den arvslott som bröstarvingen skulle erhållit enligt arvsreglerna, ÄB 7 kap. 1 §. Genom testamente kan därför testatorn med bindande verkan endast disponera över halva kvarlåtenskapen. Den återstående delen som fritt går att testamentera brukar kallas för den disponibla kvoten. Således kan även testamenten som är formellt riktigt upprättade komma att åsidosättas till den del det kränker en bröstarvinges laglott.⁹⁶

Genom laglotten har bröstarvingar således en skyddad arvsrätt. Det är endast bröstarvingarna som har rätt till laglott vilket innebär att andra arvingar kan helt bli utan arv om den avlidne i ett testamente bestämt så. Till *bröstarvingar* räknas inte bara barnen till den avlidne utan också, om ett

⁹¹ Dödsboets behållna egendom är det som blir kvar sedan skulderna dragits från tillgångarna, se Wickström & Komujärvi (2011) s. 175.

⁹² Wickström & Komujärvi (2011) s. 175 samt Grauers (2012) s. 138.

⁹³ Saldeen (2006) s. 107–108.

⁹⁴ Bergquist & Striby (2012) samt Lundén & Molin (2012) s. 16–17, 38.

⁹⁵ Eriksson (2008) s. 141.

⁹⁶ Agell (2003) s. 65 samt Grauers (2012) s. 138.

barn är avlidet, detta barns barn, barnbarn och så vidare. Laglottsberättigade är alltså barn till den avlidne och reglerna om istadarätt gör att om något barn också är avlidet, går barnbarnet in som bröstarvinge istället.⁹⁷ Barnens rätt till laglott gäller alla barn och det är utan betydelse om barnet är biologiskt, adopterat eller har blivit till genom ägg- eller spermiedonation. Om barnet fötts inom eller utom äktenskapet är också en omständighet som lämnas utan avseende. För ett barn arvsrätt är det avgörande att det rör sig om en rättsligt erkänd förälder-barn-relation. Däremot tillhör inte så kallade fosterbarn den arvsberättigade kretsen. Dessa barn har istället arvsrätt efter sina biologiska föräldrar.⁹⁸

Laglottsskyddet är förbehållet endast arvingarna i den första arvsklassen eller parentelen. Bröstarvingar har med andra ord en skyddad rättsställning eftersom de ärver före alla andra släktingar och kan inte bli arvlösa på grund av ett testamente.⁹⁹ Vid vilken tidpunkt bröstarvingarna får ut sitt arv beror dock på om det är samkullbarn eller särkullbarn. *Samkullbarn* är den avlidnes och den efterlevande makens gemensamma barn. Den efterlevande maken ärver före samkullbarnen, ÄB 3 kap. 1 § 1 st., och övertar då i regel all kvarlåtenskap med vad som kallas fri förfoganderätt. Att samkullbarnen för tillfället inte får ut sitt arv efter den avlidne, är emellertid ingen begränsning i sig av laglotten. Det betyder bara att bröstarvingarna får vänta på arvet tills också den andra föräldern har avlidit och får då sitt anspråk tillgodosett i form av efterarv eller sekundosuccession. Särkullbarn har däremot rätt att omedelbart få ut sin laglott. På så sätt är särkullbarnens arvsrätt starkare än samkullbarnens.¹⁰⁰ Ett särkullbarn kan dock avstå från sin rätt att direkt få ut sitt arv till förmån för den efterlevande maken, ÄB 3 kap. 9 §. Det är dock viktigt att särkullbarnet i denna situation inte helt avstår från arvet eftersom han annars inte längre skulle ha rätt till efterarv när den efterlevande maken avlider.¹⁰¹

I laglotten ingår gåvor som arvlåtaren under sin livstid lämnade till bröstarvingen. Om gåvorna betraktas som förskott ska dessa avräknas på arvet, ÄB 7 kap. 2 §. Från laglotten ska också avräknas den egendom som arvlåtaren har testamenterat till bröstarvingen, såvida inte arvlåtaren bestämt annorlunda i testamentet. En bröstarvinge som fått egendom både på grund av arv och testamente till ett värde som sammanlagt motsvarar laglotten, kan inte åberopa reglerna om laglott för att erhålla mer än så. I denna situation möts principerna bakom laglottsskyddet och förskottsreglerna. Laglottsskyddet avser å ena sidan att skydda bröstarvingarna och skapa rättvisa dem emellan, medan förskottsreglerna å andra sidan utgår ifrån att föräldrar vill behandla sina barn lika. Det har framhållits att genom avräkning enligt 2 § blir syftet med förskottsreglerna väl tillgodosett, men det kan ifrågasättas om skyddsaspekten därmed helt får ge vika. Om arvlåtaren under livstiden dessutom gett gåvor till bröstarvingarna som

⁹⁷ Wickström & Komujärvi (2011) s. 175 samt Lundén & Molin (2012) s. 20, 36.

⁹⁸ Grauers (2012) s. 136 samt Boström & Strömberg (2012/13) s. 246.

⁹⁹ Carlén-Wendels (1994) s. 109 samt Lundén & Molin (2012) s. 20.

¹⁰⁰ Grauers (2012) s. 138, 142 samt Lundén & Molin (2012) s. 38.

¹⁰¹ Molin & Svensson (2010a) s. 162.

motsvarar deras laglotter, kan han genom testamente disponera över hela kvarlåtenskapen. Det praktiska utfallet kan bli att den laglotsberättigade bröstarvingen går helt lottlös vid fördelningen av arvet på grund av en gåva som han kanske fått långt tidigare och helt förbrukat. Att avräkning sker i dessa fall är således till fördel för testamentstagare.¹⁰²

Om däremot en livförsäkring har en bröstarvinge insatt som förmånstagare behöver laglotten normalt inte avräknas från den försäkringsersättning som bröstarvingen erhåller. Avräkning sker då endast i undantagsfall om det kan antas ha varit försäkringstagarens avsikt.¹⁰³

4.2.2 Jämkning av testamente

Även om en testator inte behöver informera arvingarna om att han upprättat ett testamente är ju avsikten att testamentet ska bli känt när testatorn har dött. Det finns dock inget krav på att ett testamente ska registreras eller arkiveras på någon särskild plats utan testatorn måste själv se till att det förvaras på ett sådant sätt att det sannolikt kommer fram efter hans död. Testatorn kan därför välja att förvara det till exempel i sin bostad, i ett bankfack, hos en advokat eller någon vän som testatorn litar på. Numera går det att registrera ett testamente hos Testamentsregistret (www.testamentsregistret.se) eller hos Fonus (www.Fonus.se). Dessutom har det motionerats i riksdagen om att inrätta ett frivilligt testamentsregister hos Skatteverket¹⁰⁴. Testamentsregister kan borga för att testamentet verkligen återfinns vid testatorns bortgång och kan dessutom minska risken för att testamentet blir förstört genom olyckshändelse eller på grund av att någon avsiktligt förstör det i syfte att påverka fördelningen av arvet.¹⁰⁵

När en person dör sker inte omedelbart fördelningen av arvet utan den avlidnes tillgångar och skulder samt rättigheter och skyldigheter blir ett dödsbo. Dödsboet är en juridisk person som varje dödsbodelägar har var sin andel i. Dödsbodelägar är arvingar, universella testamentstagare och efterlevande make.¹⁰⁶ För att klargöra hur stor behållningen är i dödsboet och vilka personer som har rätt till denna, görs en boutredning. Dödsboets ekonomiska ställning redovisas i en skriftlig handling, bouppteckning. När dödsboet är helt utrett, sker fördelningen av arvet genom arvskifte. Det är först då som värdet på en bröstarvinges laglott räknas ut. Storleken på laglotten beräknas således inte vid den tidpunkt då dödsfallet inträffade.¹⁰⁷

Laglotten är en viss kvotdel eller ett visst värde av dödsboet och innebär ingen rätt för bröstarvingen att få någon särskild egendom. Däremot kan ju

¹⁰² Brattström & Singer (2011) s.111–112 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 2 §.

¹⁰³ Brattström & Singer (2011) s. 112.

¹⁰⁴ Motion 2013/14:C252.

¹⁰⁵ Eriksson (2008) s. 152 samt Nyström (2010) s. 192–193.

¹⁰⁶ Nyström (2010) s. 193 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 193.

¹⁰⁷ Eriksson (2008) s. 18–19 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 175.

en viss sak tillfalla honom som legat.¹⁰⁸ Om en ensamstående testator har fyra efterlevande barn blir deras respektive arvslott 1/4 av kvarlåtenskapen och laglotten blir i sin tur var sin 1/8. Ifall ett av barnen har avlidit före fadern och då efterlämnat två barn, utgör deras laglott 1/16 av kvarlåtenskapen.¹⁰⁹ Även om en bröstarvinge inte kan begära att få en viss egendom ur kvarlåtenskapen, har han rätt att fritt disponera den egendom han erhåller, ÄB 7 kap. 5 §. Av detta följer att den ärvda egendomen inte får vara behäftad med nyttjanderätt till någon annan. Bröstarvingen har också rätt att få eventuell avkastning av egendomen. Om arvlåtaren i testamentet har stipulerat villkoret att bröstarvingen inte får sälja egendomen utan endast få ut avkastningen, är ett sådant förordnande ogiltigt till den del det gäller laglotten. Den egendom som bröstarvinge får i laglott har han således rätt att fritt förfoga över.¹¹⁰

Om det vid boutredningen framkommer att det existerar ett testamente, har arvingarna egentligen två alternativ. De kan antingen godkänna testamentet eller förklara att de har delgetts detta. Ifall arvingen godkänner testamentet, blir följden att testamentet omedelbart blir gällande och det kan då inte senare angripas av arvingen.¹¹¹ Även om ett godkännande därför normalt uppfattas som ett avstående från rätten till laglott, bör påpekas att godkännandet under vissa omständigheter likväl inte påverkar rätten att påkalla jämkning för laglott.¹¹² För att en bröstarvinge ska få ut sin laglott krävs nämligen att han begär jämkning av testamentet, ÄB 7 kap. 3 § 1 st. Laglotten utfaller alltså inte automatiskt utan det krävs att bröstarvingen vidtar vissa mått och steg.¹¹³ Det är frivilligt för bröstarvingen att både kräva laglott och ta emot en sådan. Situationen kan vara den att testatorn har i testamentet angett starka bevekelsegrunder för varför han vill rucka på laglotten och som bröstarvingen vill respektera.¹¹⁴ Rätten att begära jämkning för laglott är dock individuell vilket betyder att även om ett syskon väljer att godta testamentet och därigenom avstår från sin laglott, kan andra syskon ändå kräva sina laglotter. Att laglotten är individuell innebär dessutom att ifall en bröstarvinge avstår sin laglott, påverkar det inte storleken på de övriga syskonens laglotter.¹¹⁵

För att kunna få ut sin laglott måste bröstarvingen påkalla jämkning inom sex månader från det att han delgavs testamentet, 7 kap. 3 § 3 st. Om detta inte görs inom den föreskrivna tiden förlorar bröstarvingen rätten till laglotten. Det finns ingen särskild form för hur påkallandet av jämkning ska gå till. Begäran om jämkning kan antingen göras genom att bröstarvingen väcker talan om klander av testamentet¹¹⁶ eller att han mer informellt

¹⁰⁸ Lundén & Molin (2012) s. 35.

¹⁰⁹ Brattström & Singer (2011) s. 110.

¹¹⁰ Nyström (2010) s. 226 samt Brattström & Singer (2011) s. 113.

¹¹¹ Eriksson (2008) s. 152 samt Nyström (2010) s. 192.

¹¹² Agell (2003) s. 65–66 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 3 § 3 st.

¹¹³ Eriksson (2008) s. 179 samt Brattström & Singer (2011) s. 110.

¹¹⁴ Lundén & Molin (2012) s. 38.

¹¹⁵ Brattström & Singer (2011) s. 110 samt Boström & Strömberg (2012/13) s. 246.

¹¹⁶ För testamentsklander med åberopande att testamente är ogiltigt, se ÄB 13–14 kap.

framför till testamentstagaren att han gör anspråk på sin laglott.¹¹⁷ I många fall går då testamentstagaren frivilligt med på att avstå från den del av kvarlåtenskapen som motsvarar laglotten och bröstarvingen behöver inte väcka talan mot testamentstagaren för att få ut sin laglott.¹¹⁸

Det krävs alltså inte att bröstarvingen går till domstol för att påkalla jämkning utan det är tillräckligt att testamentstagaren bevisligen har fått vetskap om anspråket. När bröstarvingen meddelar direkt till testamentstagaren att han vill ha ut sin laglott, kräver han att testamentstagaren ska avstå från testamentet till den del som det kränker hans laglott. Om jämkningen istället sker i domstol sätts testamentstagarens rätt ned så mycket att bröstarvingen kan få ut sin laglott. För rätten att få ut laglotten är det tillräckligt att den laglotsberättigade framställer sitt krav och det sker således ingen prövning av kravet.¹¹⁹

Oftast tillkännages anspråket vid en bouppteckningsförrättning och detta antecknas då i själva bouppteckningen. Var och en som vill påkalla jämkning måste göra det för egen del vilket betyder att om det finns flera bröstarvingar men bara en av dem begär jämkning, gäller detta endast för den bröstarvingen.¹²⁰ Rätten att begära jämkning är således personlig och bröstarvingens borgenärer kan inte begära jämkning för hans räkning, 7 kap. 7 §. Men om bröstarvingen väl begär jämkning, betraktas laglotten som en förmögenhetstillgång och kan då angripas av hans borgenärer.¹²¹

En bröstarvinge har rätt till en laglott som är hälften av den arvslott som enligt lag tillkommer honom. Därför kan testatorn testamentera hur som helst så länge värdet av det som bröstarvingen får enligt testamentet inte är mindre än hälften av den legala arvslotten. Detta betyder att testatorn till exempel kan bestämma att bröstarvingen inte ska få några personliga minnessaker efter honom, förutsatt att bröstarvingen får annat som motsvarar värdet på laglotten.¹²² Ifall det endast finns en testamentstagare och en bröstarvinge, kan jämkningen av testamentet ske på ett relativt enkelt sätt. Testamentstagaren får då ena halvan av boet och bröstarvingen den andra halvan. Om testamentstagaren genom ett legat får en fastighet eller något annat som inte går att dela och som inkräktar på laglotten, blir fördelningen genast något svårare. Lösningen får då bli att endera av de två får egendomen ifråga men måste betala mellanskillnaden till den andre.¹²³

¹¹⁷ Wickström & Komujärvi (2011) s. 176 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 3 § 3 st.

¹¹⁸ Nyström (2010) s. 215–216.

¹¹⁹ Wickström & Komujärvi (2011) s. 176 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 3 § 3 st.

¹²⁰ Eriksson (2008) s. 180 samt Brattström & Singer (2011) s. 110.

¹²¹ Brattström & Singer (2011) s. 110 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 7 §.

¹²² Lundén & Molin (2012) s. 35.

¹²³ Nyström (2010) s. 216.

4.3 Laglottens syften

Laglotten tillkom som beskrivits ovan i en tid och i ett samhälle för att säkra försörjningen för det jordbrukande folket genom fortsatt markinnehav inom släkten. Då var det viktigt att jorden skulle stanna inom familjen med en äganderätt som i början var gemensam. Men med tiden har samhället förändrats och de flesta lever nu för tiden inte på jordbruk. Idag hävdas också att laglotten strider mot äganderätten eftersom en person på grund av reglerna om laglott, inte fritt kan bestämma genom testamente vad som ska hända med hans egendom efter att han har dött. Laglottens fortsatta existens har starkt ifrågasatts. Ibland har det föreslagits att laglotten ska avskaffas helt, andra gånger att den ska begränsas genom beloppstak eller det bör införas möjligheter att utesluta barn från arv på grund av deras uppförande. Många kritiker menar att laglottens ursprungliga syfte och funktion har gått förlorade i tiden.¹²⁴

I ett betänkande anförde familjelagssakkunniga att laglottsinstitutet har två syften. Det första syfte som angavs var att laglotten garanterar att en del av kvarlåtenskapen bevaras åt bröstarvingarna. Grunden för bröstarvingarnas arvsrätt är den ekonomiska och sociala samhörighet som normalt råder mellan arvlåtare och arvingar. Detta är också är den grund som hela arvsrätten vilar på. I betänkandet gjordes gällande att det framstår som naturligt och följdriktigt att ge bröstarvingar ett särskilt skydd till skillnad från andra arvingar. Laglottsskyddet skulle befästa att arvsrättens grund där är som starkast. Det andra syfte som lyftes fram var att laglotten är ett instrument som kan skapa en inbördes rättvisa mellan bröstarvingarna. Genom laglottsskyddet förhindras arvlåtaren att genom en sned fördelning gynna en viss bröstarvinge på en annan bröstarvinges bekostnad.¹²⁵

I kritiken av laglotten har, förutom att den är ett intrång i äganderätten, också framhållits att laglotten har spelat ut sin roll och därför helt enkelt inte längre behövs. Familjelagssakkunniga menade att på grund av samhällsutvecklingen är dagens människor inte lika beroende av arv från föräldrarna för att klara sin försörjning som de var vid laglottens tillkomst vid mitten av 1800-talet. Eftersom medellivslängden på den tiden var lägre, efterlämnade den avlidne många gånger underåriga och oförsörjda barn. Efterlevande barn idag är i de flesta fall vuxna med egen ekonomi. Dessutom skulle efterlevande makes ställning stärkas om laglottsinstitutet slopades. Enligt familjelagssakkunniga borde laglotten därför avskaffas.¹²⁶ I propositionen avstyrktes dock förslaget då de flesta remissinstanser var för ett bevarande av laglotten. Ett av skälen till det var att man ansåg att det annars fanns risk för att vissa bröstarvingar och då särskilt särkullbarnen, skulle missgynnas genom testamenten. Vidare skulle efterlevande makes

¹²⁴ Lundén & Molin (2011) s. 39–40 samt Boström & Strömberg (2012/13) s. 247, 250. För vidare läsning om debatten kring laglotten hänvisas till bl.a. artikeln av Boström & Strömberg.

¹²⁵ SOU 1981:85 s. 207.

¹²⁶ SOU 1981:85 s. 208–211 samt Brattström & Singer (2011) s. 230.

ställning kunna tillgodoses på andra sätt.¹²⁷ Det har senare hävdats att det i praktiken sällan blir nödvändigt för efterlevande make att flytta och sälja sin bostad för att kunna lösa ut särkullbarnens laglotter.¹²⁸

Det har ifrågasatts om det andra syftet verkligen garanterar rättvisa mellan bröstarvingarna. En arvlåtare kan upprätta ett testamente till förmån för det ena av sina två barn. Det andra barnet kan då begära jämkning av testamentet med resultatet att det första barnet får 3/4 av kvarlåtenskapen och det andra barnet 1/4. Den inbördes rättvisan mellan barnen skulle därigenom ändå bli otillfredsställande. Som ett annat exempel på en orättvis fördelning har angetts det faktum att arvlåtaren har små möjligheter att i sitt testamente hoppa över en generation så att arvet istället går till barnbarnen. Om det ena barnet har ett barn och det andra barnet har fem barn, förhindrar laglotsreglerna arvlåtaren att utan barnens välvilja dela upp kvarlåtenskapen i sex lika stora delar. Dessutom har framhållits att det redan nu går att åstadkomma en ojämn fördelning genom att föreskriva att gåvor inte ska avräknas som förskott på arvet. Liknande snedfördelning kan göras genom förmånstagarförordnande. Laglottsskyddet skulle således ge en mycket ofullkomlig rättvisa.¹²⁹

I anslutning till ovanstående synpunkter har påpekats som argument mot laglotten att det kan diskuteras vad som är rättvist; är det till exempel att alla får lika mycket oberoende av hur deras livssituation ser ut? Laglotten skulle kanske inte nämnvärt påverka ett barn som lever under stabila ekonomiska förhållanden, men däremot betyda mycket för ett annat barn som befinner sig i ekonomiskt trångmål. Också frågan om blodsbandets betydelse har uppmärksamats, speciellt med tanke på att det förr inte var tekniskt möjligt att fastställa ett genetiskt samband. Det har då framhållits att avsikten med laglotten torde vara att skydda den närhet och gemenskap som utvecklas mellan barn och föräldrar. Laglotten är därför en markering av föräldrars ansvar för sina barn. I många fall utvecklas en sådan närhet utan att det för den skull finns ett genetiskt släktskap eller blodsband. En fråga som då har uppkommit är om laglottsskyddet i så fall också skulle omfatta sådana familjeband. En annan fråga som kan ställas på sin spets i debatten kring laglotten är hur man ska se på den; är det en gåva som man blir tacksam för eller en rättighet som man förväntar sig?¹³⁰

Det har dessutom anförts att om ett testamente skulle gälla till förmån för någon utanför den närmaste familjen kan man därmed inte hävda att testationsfriheten ska inskränkas med hänsyn till rättvisa mellan barnen. Om samtliga barn blir utan arv är det visserligen beklagligt men samtidigt rättvist. När det för laglottens berättigande framförts oro att föräldrar annars av ren illvilja undandrar arvet till sina barn, baseras detta på en uppfattning om att barn har ”rätt” till arv. Denna uppfattning antas bygga på en tanke om att föräldrar har ett särskilt ansvar för sina barn. Hela arvsrätten,

¹²⁷ Prop. 1986/87:1 s. 78–80 samt Boström & Strömberg (2012/13) s. 247.

¹²⁸ Bergquist & Striby (2012).

¹²⁹ Brattström & Singer (2011) s. 111, 232 samt Lundén & Molin (2012) s. 40.

¹³⁰ Brattström & Singer (2011) s. 232–233 samt Lundén & Molin (2012) s. 40.

laglotten inbegripen, skyddar den sociala och ekonomiska närhet som normalt finns mellan föräldrar och barn. Den nu gällande arvsordningen skulle kvarstå särskilt av den orsaken att det oftast leder till den fördelning som arvlåtaren önskar.¹³¹

Från flera håll hörs således röster som gör gällande att laglotten borde avskaffas. Argumenten för att behålla laglotten har avfärdats som främst känslomässiga och inte värdemässiga.¹³² Som alternativ till laglotten har istället förordats en särskild rätt för bröstarvingar att enligt mönster efter FAL 14 kap. 7 § kunna begära jämkning av ett testamente. Jämkning skulle då kunna beviljas på grund av att en bröstarvinge har behov av hjälp med att försörja sig eller för att kompensera barn för utebliven omsorg och kontakt med föräldern. Ett sådant system skulle hindra testatorn från att medvetet missgynna en bröstarvinge, men också inskräpa vikten av det moraliska ansvar gentemot barnen som i viss mening utgör grunden för hela arvssystemet. Förslaget har kallats för ”en konstruktiv och elegant mellanlösning”.¹³³

Trots kritik finns laglotten kvar och det har sagts att den är ”*fast rotad i folksjälen*”. Idag anses laglottens främsta uppgift vara att skydda särkullbarnen, kanske särskilt i de fall då det inte funnits någon större kontakt med föräldern under uppväxten. Lagstiftaren har ansett att det behövs ett skydd mot att en förälder istället genom testamente prioriterar samkullbarn.¹³⁴ De som skyndar till försvar för laglotten menar, i likhet med majoriteten av remissinstanserna¹³⁵, att särkullbarnen skulle drabbas om laglotten avskaffades. Särkullbarnen skulle då riskera att få den svaga ställning i arvshänseende som utomäktenskapliga barn hade före år 1970¹³⁶. Ett annat argument som ibland har framförts för att laglotten ska bevaras, är att barn annars kan komma att utsättas för påtryckningar eller hot om arvlöshet från föräldrarnas sida om barnen inte betar sig som föräldrarna kräver.¹³⁷ Det har också anförts ett ”bekräftelseargument” till stöd för laglottens berättigande. Barnens behov av att få bekräftelse på sin samhörighet med föräldern anses få gå före en total testationsfrihet för föräldern. Bekräftelsens kraft anses vara stor även om den sker i ekonomisk form.¹³⁸

¹³¹ Brattström & Singer (2011) s. 233–234.

¹³² SOU 1981:85 s. 209 samt Brattström & Singer (2011) s. 232.

¹³³ Vängby (2006/07) s. 764 samt Brattström & Singer (2011) s. 234–235.

¹³⁴ Lundén & Molin (2012) s. 40.

¹³⁵ Prop. 1986/87:1 s. 79.

¹³⁶ År 1969 fick utomäktenskapliga barn arvsrätt efter sin far. Blodsbandet fick då fullt genomslag som grund för arvsrätt, se Brattström & Singer (2011) s. 22.

¹³⁷ SOU 1981:85 s. 209–210 samt Bergquist & Striby (2012).

¹³⁸ Bergquist & Striby (2012) samt Boström & Strömberg (2012/13) s. 254–257.

5 Förstärkt laglottsskydd

5.1 Allmänt

Laglottsskyddet motverkar att en arvlåtare i testamente förordnar att kvarlåtenskapen efter hans död ska tilldelas andra än hans bröstarvingar. Bröstarvingarna har, oavsett vad arvlåtare föreskrivit, möjlighet att kräva jämkning av testamentet för att få ut en viss kvotdel av kvarlåtenskapen. Det kan av detta skäl ligga i arvlåtarens intresse att försöka manipulera arvet. Genom att redan under sin livstid ge bort mycket av sina tillgångar skulle han se till så att laglotten blir mycket liten eller ingen alls. Reglerna om laglott hindrar inte arvlåtare från att förfoga över sin egendom genom att ge bort hela eller delar av den. Lagstiftaren har därför ansett att skyddet för laglotten inte är effektivt om endast förfoganden genom testamente skulle beaktas.¹³⁹ Med anledning av detta tillkom år 1928 en regel om förstärkt laglottsskydd i ÄB 7 kap. 4 §. Den avsedda verkan med bestämmelsen är att förhindra att en arvlåtare kringgår laglotsreglerna genom att ge bort alla sina tillgångar medan han ännu är i livet istället för att göra det genom ett testamente.¹⁴⁰

I förarbetena menade lagberedningen att det inte sällan förekommer sådana förfoganden från arvlåtarens sida som syftar till att komma runt laglotsreglerna. I många fall kan anledningen vara att arvlåtare vill gynna make och barn i ett senare äktenskap på särskullbarnens bekostnad. Det kan också vara så att förfogandets enda syfte är att utestänga en viss arvinge från att erhålla arv på grund av personliga motsättningar med arvingen. Lagberedningen gjorde gällande att det inte heller är ovanligt att sådant förfogande företas när arvlåtare befinner sig i ett tillstånd av ålderssvaghet och då låter sig påverkas av någon som senare kommer att gynnas av gåvan. I de senare fallen är det ofta så att påverkan sker utan att omgivningen och övriga arvingar lägger märke till vad som händer. Av uppenbara skäl är det därför svårt för bröstarvingar att tillvarata sin rätt till laglott. Lagberedningen ansåg att detta var ytterst stötande för rättskänslan men genom det förstärkta laglottsskyddet gick det att komma tillrätta med situationen.¹⁴¹

En grundläggande förutsättning för att ÄB 7 kap. 4 § ska aktualiseras är arvlåtare har gett bort egendom, eller med andra ord en gåva.¹⁴² Gåvor är *benefika rättshandlingar*¹⁴³, det vill säga sådana som givaren avhänder sig

¹³⁹ Nyström (2010) s. 220 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 176.

¹⁴⁰ SOU 1925:43 s. 315 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁴¹ SOU 1925:43 s. 315.

¹⁴² Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁴³ Motsatsen är onerösa rättshandlingar som kräver motprestation, t.ex. köp. Gränsen mellan gåva och köp kan dock ibland vara svår att dra, se Molin & Svensson (2010b) s. 9.

utan någon motprestation från mottagaren. Gåvolagen¹⁴⁴ skiljer mellan fullbordade gåvor och utfästelser om gåva. En gåva blir bindande när den fullbordats genom att givaren överlämnat den så att mottagaren har den i sin besittning, Gåvolagen 1 § 1 st. och 2 §. Givaren har då inte längre kontroll över gåvan. Ett löfte om framtida gåva är däremot inte bindande utom i vissa undantagsfall.¹⁴⁵ Av förarbeten och rättspraxis framgår att ÄB 7 kap. 4 § omfattar inte bara vad som betraktas som typiska gåvor utan också andra benefika dispositioner i en vidare betydelse. Det ska sålunda röra sig om en gåva eller en gåvoliknande transaktion. Sådana transaktioner uppvisar stora likheter med det vidsträckta gåvobegrepp som använts i reglerna om förskott på arv. Till sådana dispositioner av gåvokaraktär hör bland annat att en förälder säljer sitt hus till underpris, att en fordran efterskänks eller att någon betalar en annan persons skuld som till exempel banklån^{146 147}.

För tillämpning av 4 § krävs dock inte att gåvan är till en annan arvinge. Andra benefika dispositioner som kan falla in under regeln om förstärkt laglottsskydd är gåvor mellan makar, men också dispositioner varigenom make A efterger egendom vid en bodelning till en ny make B. Eftersom A då får mindre i bodelningen än vad som följer enligt bodelningsreglerna, räknas detta som en gåva till B. Det förstärkta laglottsskyddet kan gälla även i de fall där egendomen vid en bodelning på ett korrekt sätt delats lika mellan makarna, men som sedan satts i system genom att makarna vid upprepade bodelningar överfört mer och mer egendom. Vid varje bodelning har den överförda egendomen gjorts till make B:s enskilda genom äktenskapsförord med följderna att det till slut bara är A som har giftorättsgods^{148 149}. Det är inte ovanligt att makar på detta sätt försöker minska särkullbarnens arv genom att successivt överföra egendom till en av makarna.¹⁵⁰

I *NJA 1985 s. 414* hade ett gift par företagit en serie rättshandlingar – bodelning och äktenskapsförord – med resultatet att det mesta av makarnas giftorättsgods hade blivit hustruns enskilda egendom. Mannen hade sedan tidigare en utomäktenskaplig dotter. Vid den tiden då serien av transaktioner genomfördes, år 1969, hade utomäktenskapliga barn ännu inte full arvsrätt efter sin far. Reformen skulle dock ha retroaktiv verkan på alla arvfall som inträffade efter lagens ikraftträdande 1970. När mannen avled 1979 var hans

¹⁴⁴ Lag (1936:83) angående vissa utfästelser om gåva.

¹⁴⁵ Agell m.fl. (2010) s. 123–124 samt Molin & Svensson (2010b) s. 12–13.

¹⁴⁶ Se t.ex. *NJA 1939 s. 171*, *NJA 1934 s. 462* och *NJA 1945 s. 81*.

¹⁴⁷ Nyström (2010) s. 221 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁴⁸ Makar kan ha två typer av tillgångar i ett äktenskap, dels giftorättsgods, dels enskild egendom. Vardera maken har giftorätt i den andra makens egendom vilket innebär att giftorätten är en latent äganderätt till den andres egendom som utlöses vid en bodelning. I bodelningen ingår giftorättsgods men inte enskild egendom, se Agell m.fl. (2010) s. 307–309.

¹⁴⁹ Nyström (2010) s. 221 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁵⁰ Brattström & Singer (2011) s. 242.

giftorättsgods på grund av transaktionerna av mycket begränsat värde, medan hustruns enskilda egendom hade ökat i motsvarande mån. HD konstaterade att den ekonomiska situationen i princip var densamma som den skulle blivit om det vid en enda bodelning skett en snedfördelning till hustruns förmån. Enligt HD framstod de olika rättshandlingarna som en redan från början planlagd transaktion med avsikt att förvandla merparten av makarnas giftorättsgods till hustruns enskilda egendom. HD fann därför att transaktionen var att jämställa med testamente och särkulldottern erhöll laglottsskydd mot en del av rättshandlingarna. Till skillnad från i *NJA 1998 s. 534* tillämpades här regeln om förstärkt laglottsskydd i 7 kap. 4 §.

Det har anförts att det med stöd av *NJA 1985 s. 414* också skulle kunna vara möjligt att ingripa mot både återkalleliga och oåterkalleliga förmånstagarförordnanden där försäkringstagaren till exempel använt stora belopp till betalning av premier. Mot sådana transaktioner skulle det då finnas ett mer begränsat laglottsskydd i 7 kap. 4 §. Samtidigt konstateras dock att det framstår som onödigt med en sådan lösning där 4 § åberopas vid sidan av FAL 14 kap. 7 §. Om detta ändå skulle bli aktuellt bör i sådana fall endast premiebeloppet eller återköpsvärdet räknas som gåva för dödsfalls skull.¹⁵¹

Som en andra förutsättning för tillämpning av 4 § gäller att gåvan är *för dödsfalls skull*, *ad mortis causa*, det vill säga att den till syftet är att jämställa med testamente.¹⁵² För att regeln ska bli tillämplig krävs emellertid inte att gåvogivaren verkligen hade föresatsen att kringgå laglotsreglerna, *NJA 1973 s. 687*. Han kanske inte ens kände till att det existerar en laglottsrätt för bröstarvingar. Det avgörande är däremot att avsikten var att ordna med successionen, eller med andra ord att gåvogivaren hade börjat fundera på sin död.¹⁵³ Lagen skiljer här mellan två typer av gåvor även om det i rättspraxis inte alltid framgår helt tydligt. Den gemensamma nämnaren för dessa två fall är att den ekonomiska konsekvensen av gåvan inte går ut över givaren själv.¹⁵⁴

Det första fallet gäller situationer då givaren har gett bort egendom *under sådana omständigheter* att detta till syftet kan jämföras med testamente. Utmärkande för denna typ av fall är situationer där givaren väntar döden inom en snar framtid och därför inte längre har något intresse för sin egendom. Hit räknas främst gåvor som ges under slutet av en sjukdomstid när givaren ligger på själva dödsbädden, men även då gåvor ges för att givaren trodde att han var dödssjuk men sedan tillfrisknade. Givarens ålder och sjukdom vid tidpunkten då gåvan överlämnades är en omständighet som beaktas, liksom hur lång tid som gått mellan att gåvan överlämnades och

¹⁵¹ Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap. 7 § 2 st.

¹⁵² Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁵³ Nyström (2010) s. 220 samt Brattström & Singer (2011) s. 113–114.

¹⁵⁴ Brattström & Singer (2011) s. 114 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

dödsfallet inträffade. Det ska inte ha förflutit alltför lång tid då det annars inte torde kunna antas att gåvan hade samma syfte som ett testamente^{155 156}.

Det andra fallet innefattar situationer då givaren gett bort egendom *på sådana villkor* att gåvan till syftet kan jämföras med testamente. Ett vanligt exempel är att gåvan är förbunden med villkor som innebär att givaren fram till sin död behåller nyttan av den bortgivna egendomen. Det handlar då företrädesvis om att givaren förbehållit sig nyttjanderätt eller avkastning, till exempel fri nyttjanderätt till en fastighet. Till dessa fall hör också förmögenhetsöverföringar mellan makar genom flera bodelningar. Beträffande dessa fall har förhållandet mellan tidpunkten för gåvan och tidpunkten för dödsfallet mindre betydelse. Desto större betydelse har att givarens avsikt huvudsakligen var att ordna successionen. Det förstärkta laglottsskyddet aktualiseras först om givaren har nytta av egendomen även efter att den getts bort och att nyttan är större än den uppoffring som överlåtelsen av äganderätten innebär.¹⁵⁷ Det kan till exempel vara att någon ger bort sin villa men ändå bor kvar. Givaren fortsätter alltså att nyttja den bortgivna egendomen i princip på samma vis som när han var ägaren. Gåvomottagaren övertar då egendomen fullt ut först när givaren har dött. På så sätt behöver givaren egentligen inte ge upp gåvan och det är därför ingen uppoffring för honom mer än på pappret.¹⁵⁸

I *NJA 1998 s 534* var frågan om gåva till syftet var att jämföras med ett testamente. En äldre kvinna hade skänkt en större lantbruksegendom till Kungliga skogs- och lantbruksakademin. Det främsta syftet med gåvan skulle vara att ombesörja så att egendomen bevarades för framtida forskning inom jordbruk och djurskötsel. Ett annat skäl till gåvan var att kvinnan befarade att varken hon eller hennes make skulle orka med att sköta gården under de kommande åren. Efter gåvotillfället stannade hon dock kvar på gården och fortsatte att verka på liknande vis som tidigare. Hon hade förbehållit sig en vederlagsfri jakt- och fiskerätt. Genom ett hyresavtal hade hon rätt till vissa byggnader och mark på fastigheten. Hon hade behållit maskiner som hon hyrde ut till akademien, vilka akademien sedan erhöll i ett testamente. Akademien betalade lön till henne som efter hennes död betalades ut till maken istället. När kvinnan tio år senare avled yrkade hennes tre barn från ett tidigare äktenskap på att få ut sina laglotter. Barnen gjorde gällande att gåvan gjordes i anledning av att deras mor trodde hon var döende och att gåvan därför till syftet var att likställas med testamente. HD fann att kvinnan visserligen hade varit sjuklig i perioder men att inget tydde på att hennes handlande styrdes av hälsotillståndet på ett sådant sätt att gåvan kunde likställas med ett testamente. Regeln om förstärkt laglottsskydd var därmed inte tillämplig. Även i *NJA*

¹⁵⁵ Se *NJA 1963 s. 345*, *NJA 1973 s. 687*, *NJA 1935 s. 203* och *NJA 1934 s. 462*.

¹⁵⁶ Nyström (2010) s. 221–222 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁵⁷ *SOU 1925:43 s. 315–316* samt Brattström & Singer (2011) s. 113–114.

¹⁵⁸ Molin & Svensson (2010b) s. 117 samt Nyström (2010) s. 220–222.

1985 s. 414 var frågan om gåva till syftet var att likställas med testamente.

Regeln om förstärkt laglottsskydd tillämpas alltså om gåva getts antingen under sådana omständigheter eller med sådana villkor att gåvan därför till syftet är att jämställa med ett testamente. I det första fallet måste med *omständigheter* avses yttre omständigheter och i det andra fallet åsyftas de *villkor* eller bestämmelser som getts i samband med gåvans överlämnande. Enligt bestämmelsens ordalydelse ställs däremot inget subjektivt krav på att givaren måste haft avsikten att kränka laglotten. För tillämpning krävs alltså ingen ond tro ifråga om detta hos givaren. För att kunna angripa ett testamente, har inte heller uppställts något krav att arvlåtaren hade en speciell avsikt att kränka laglotten. Det har påpekats att förarbetena tyder på att lagstiftaren inte avsåg att ställa större krav för tillämpning än att gåvan till sin *funktion* kunde likställas med testamente. Dock finns det samtidigt indikationer på att lagstiftaren till en början krävde sådan avsikt men frångick kravet då det kunde uppstå svårigheter med att bevisa förekomsten av avsikt hos givaren.¹⁵⁹

5.2 Jämkning av gåva

I likhet med att ett testamente inte får kränka bröstarvinges laglott, får inte heller en gåva göra det. Gåva som till syftet är att likställa med ett testamente, kan jämkas. Bröstarvingen måste då väcka talan mot gåvomottagaren om jämkning av gåvan. Vid jämkningen ska först gåvans värde läggas till givarens kvarlåtenskap innan laglotten räknas ut. När laglotten beräknas tänker man sig att gåvan aldrig bortgivits utan fortfarande ingår som en fiktiv tillgång i kvarlåtenskapen.¹⁶⁰ Detta medför att det värde som sätts på gåvan är det marknadsvärde gåvan har vid bouppteckningens slut och inte vad gåvan var värd vid själva gåvotillfället, se till exempel *NJA 1973 s. 687* och *NJA 1985 s. 414*. Det skiljer sig därmed åt mot vad som gäller vid förskott på arv då det relevanta värdet är det som råder när gåvan överlämnades.¹⁶¹

Om en bröstarvinge inte kan få ut sin laglott för att det inte finns tillräckligt i kvarlåtenskapen, kan gåvomottagaren vara tvungen att återbära en del eller hela gåvan för det som saknas på laglotten. Ifall egendomen inte kan återbäras får mottagaren istället ersätta värdet genom ett penningbelopp, 7 kap. 4 § 1 st.¹⁶² När det är en arvinge som fått gåvan ska däremot hans arvslott minskas med vad gåvan är värd.¹⁶³ För att gåvomottagaren ska bli återbäringskyldig måste bröstarvingen väcka talan mot honom, 7 kap. 4 § 2 st. Om bröstarvingen menar att det gjorts gåvor till flera personer måste

¹⁵⁹ Walin (1972) s. 130–134.

¹⁶⁰ Molin & Svensson (2010b) s. 116–117 samt Grauers (2012) s. 139.

¹⁶¹ Brattström & Singer (2011) s. 115 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

¹⁶² Brattström & Singer (2011) s. 115 samt Grauers (2012) s. 139.

¹⁶³ Molin & Svensson (2010b) s. 117.

bröstarvingen stämma in samtliga gåvomottagare.¹⁶⁴ Det kan emellertid ibland vara svårt att ta reda på för bröstarvingen om föräldern före sin död gav bort större gåvor. När en bröstarvinge tror att andra arvingar har fått gåvor kan bröstarvingen begära att de berättar om så är fallet, ÅB 20 kap. 5 § 3 st. Det finns också möjlighet till edgång vilket innebär att arvingarna i domstol och under ed får redogöra för om de fått några gåvor. Desto svårare kan det vara om gåva skulle ha getts till någon utomstående. En möjlig utväg är då att gå igenom kontoutdrag och värdepapper för att undersöka om det skett några överföringar. Gäller gåvan en fastighet är det naturligtvis enkelt att kontrollera vem som har lagfart på fastigheten.¹⁶⁵

Talan mot gåvomottagaren måste väckas inom ett år efter det att bouppteckningen blev klar, 7 kap. 4 § 2 st. Rätten till talan går sedan förlorad. Det har emellertid invänts att tidsfristen kan vara för sträng mot bröstarvingen eftersom det kan vara svårt att få fram uppgifter om gåvor särskilt i de fall som gåvan har getts till någon utomstående. Om bröstarvingen senare får reda på att en gåva överlämnats under arvlåtarens livstid, har han således ingen hjälp av regeln.¹⁶⁶

Om domstolen bifaller talan blir följden att gåvan jämkas och gåvomottagaren blir återbäringsskyldig till den del som det kränker laglotten. Det är utan betydelse om gåvomottagaren var i ond eller god tro ifråga om syftet med gåvan.¹⁶⁷ Gåvan blir helt eller delvis ogiltig och man kan säga att det är som om den aldrig genomfördes. I det avseendet finns en skillnad mot vad som gäller enligt reglerna om förskott på arv. Vid förskott fortsätter gåvan att vara giltig och den behöver därför inte lämnas tillbaka. Istället kommer gåvan att avräknas som förskott på arvet.¹⁶⁸ Genom det förstärkta laglottsskyddet har en bröstarvinge oftast ett starkare skydd än med förskottsreglerna på grund av tre skäl: (1) arvlåtarens vilja är utan betydelse, (2) gåvans relevanta värde är marknadsvärdet vid dödsfallet och inte vid gåvotillfället, (3) det förstärkta laglottsskyddet medför återbäringsskyldighet. När bröstarvingar kräver jämkning enligt det förstärkta laglottsskyddet blir det ekonomiska utfallet större för dem än vad som skulle blivit med förskottsreglerna.¹⁶⁹

Beträffande det förstärkta laglottsskyddet kan en gåva också bli giltig även när den till syftet kan jämföras med ett testamente. Regeln om förstärkt laglottsskydd ska nämligen inte tillämpas om särskilda skäl är däremot, 4 § 1 st. Detta undantag innebär en möjlighet att beakta omständigheter i det enskilda fallet och därigenom undvika att tillämpning av regeln leder till ett materiellt otillfredsställande resultat. Att bestämmelsen getts en allmän utformning har medfört att undantag kan göras i vitt skilda situationer. Vilka

¹⁶⁴ Brattström & Singer (2011) s. 115 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÅB 7 kap. 4 § 2 st.

¹⁶⁵ Nyström (2010) s. 224–225 samt Grauers (2012) s. 139–140.

¹⁶⁶ Grauers (2012) s. 139–140.

¹⁶⁷ Brattström & Singer (2011) s. 115 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 176.

¹⁶⁸ Nyström (2010) s. 225 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 172.

¹⁶⁹ Molin & Svensson (2010b) s. 116 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÅB 7 kap. 4 § 1 st.

sådana särskilda skäl skulle kunna vara, kan belysas genom följande två rättsfall.¹⁷⁰

I *NJA 1954 s. 517* hade en änka skänkt en fastighet till sin dotter och gåvan ansågs till syftet vara likställd med testamente. Kvinnan hade dessutom en son som före gåvotillfället utnyttjat modern ekonomiskt genom förfalskningsbrott. Särskilda skäl ansågs föreligga till följd av att det brottsliga förfarandet medförde ekonomisk skada för dottern och hon var därför inte återbäringsskyldig för gåvan.

I *NJA 1942 s. 609* hade en änka gett en gåva till sitt hembiträde som tack för lång och trogen tjänst. Gåvan kunde till syftet jämföras med testamente. Änkans barn yrkade på återbäring av gåvan. HD konstaterade att hembiträdet under lång tid arbetat mot liten ersättning och genom arbetet blivit sjuklig samt hade nedsatt arbetsförmåga. Särskilda skäl ansågs därmed föreligga och någon jämkning av gåvan skedde inte.

¹⁷⁰ Brattström & Singer (2011) s. 115 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 4 § 1 st.

6 Förskott på arv

6.1 Allmänt

Det är varken förvånande eller ovanligt att en person medan han är i livet ger olika gåvor till sin närmaste familj. Att man som förälder vill hjälpa sina barn ekonomiskt framstår som något helt naturligt. I svensk rätt gäller som utgångspunkt att givarens vilja ska respekteras så långt som möjligt.¹⁷¹ Samtidigt kan det tyckas rimligt att gåvor under livstiden inte ska leda till att ett av barnen gynnas på ett sätt som ter sig orättvist gentemot övriga barn och att gåvor därför ska beaktas vid fördelningen av arvet när föräldern gått bort.¹⁷² Det är ju inte säkert att en förälder vid gåvotillfället tänker på att gåvan kan innebära att barnen därmed inte får lika mycket sinsemellan. Lagstiftaren har emellertid räknat med att ”normalföräldern” oftast vill att det efter hans död sker en utjämning så att alla barnen i slutändan får lika mycket. I lagmotiven har framhållits barnens rätt till lika arvslotter. Därför har det instiftats regler om avdrag för mottagna gåvor eller *förskott på arv*. Förskottsreglerna i ÄB 6 kap. avser i första hand att skapa ”rättvisa” mellan bröstarvingar.¹⁷³

Det har ansetts överensstämma med arvlåtarens vilja att fördelningen ska ske på ett sådant sätt att samma resultat uppnås som om gåvan aldrig skänkts utan att den istället finns i den avlidnes kvarlåtenskap. Därmed skulle det bli lika för alla, eller med andra ord råda likställighet mellan bröstarvingarna. För att försöka åstadkomma sådan likställighet har genom tiderna ofta använts *kollation*. Termen *kollation* kommer från den romerska rätten och betecknar en utjämning mellan arvingar i syfte att skapa likställighet. *Kollation* brukar delas in i *realkollation* och *idealkollation*. Vid *realkollation* ska det som arvinge fått av arvlåtaren under dennes livstid, återbäras till dödsboet. Återbäringen sker antingen genom att den mottagna egendomen återlämnas in natura (*naturalkollation*) eller till ett motsvarande värde (*värdekollation*). Vid *idealkollation* betraktas den bortgivna egendomen som ett förskott. Arvingen behöver dock inte återbära förskottet utan detta avräknas på arvsloten. Även om förskottet är större än arvsloten får arvingen behålla gåvan vilket då medför en viss förlust för övriga arvingar.¹⁷⁴

1734 års lag innehöll regler om *kollation*, så kallad hemföljd. Enligt dessa regler förutsattes att föräldrarna gav hemföljd till barnet när det gifte sig eller av andra skäl lämnade hemmet. Föräldrarna behöll dock äganderätten till hemföljden och barnet hade endast nyttjanderätt. När en av föräldrarna dog skulle hemföljden återbäras, vilket således innebar en form av

¹⁷¹ Schiratzki (2004) s. 787 samt Wickström & Komujärvi (2011) s. 172.

¹⁷² Saldeen (2006) s. 96.

¹⁷³ Carlén-Wendels (1994) s. 122 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁷⁴ SOU 1925:43 s. 261–262 samt Malmström & Saldeen (1991) s. 59–60.

realkollation. Emellertid tillät 1734 års lag att egendomen gavs ”till fullo ägo” och någon återbäring eller avräkning skedde då inte. I praxis växte så småningom fram en typ av idealkollation där det bortgivna avräknades på arvet. Härigenom skapades ett nytt rättsinstitut om förtida arv. I svensk rätt har sedan dess tillämpats principen om idealkollation och som förskottsreglerna i nuvarande ÄB 6 kap. bygger på.¹⁷⁵ Huvudregeln i ÄB stadgar att gåvomottagaren inte behöver återbära gåvan, utan istället avräknas dess värde på arvet. Från denna regel om att mottagaren inte behöver lämna tillbaka gåvan, kan det förstärkta laglottsskyddet ses som ett undantag.¹⁷⁶

6.2 Gällande rätt

6.2.1 Huvudregeln

Lagstiftaren har alltså presumerat att en förälder vill behandla sina barn lika. Om man inte vet något om hur föräldern tänkte med gåvan ska den betraktas som förskott på arv.¹⁷⁷ Det har därför instiftats en presumptionsregel i 6 kap. 1 § som stadgar att gåva som arvlåtare under livstiden gett till sina bröstarvingar ska avräknas på arvet om inget annat föreskrivits eller kan antas sett till omständigheterna. En förälder som vill att den gåva som han lämnade till sitt barn ska ses som ett förskott, behöver alltså inte göra något. Om hans avsikt däremot är att gåvan inte ska avräknas på arvet, måste han på något sätt ge uttryck för detta. Enligt huvudregeln är en *första förutsättning* för tillämpning att mottagaren av gåvan är en bröstarvinge.¹⁷⁸ Av detta följer att gåvor till andra arvingar inte betraktas som förskott.¹⁷⁹

Bröstarvingar innefattar alla barn till arvlåtaren, det vill säga inom- och utomäktenskapliga barn samt adoptivbarn. Men även gåvor som ges till styvbarn kan ses som förskott, ÄB 6 kap 7 §. I bestämmelsen presumeras att om en make lämnar en gåva till sitt styvbarn, ska detta avräknas på styvbarnets arv efter den biologiska föräldern. Detsamma gäller också för gåvor som den efterlevande maken ger till efterarvingar, 6 kap 1 § 2 st. I båda fallen har alltså den efterlevande maken gett en gåva av sitt giftorättsgods. I fallet med styvbarn är gåvomottagaren inte ett biologiskt eller adopterat barn till givaren, medan i fallet med efterarvinge är gåvomottagaren ett gemensamt barn till givaren och den avlidne. Dessutom har huvudregeln tillämpats på gåvor som den efterlevande maken ger till sina egna arvingar. Presumptionsregeln tillämpas således när gåvan har getts till arvsberättigade bröstarvingar, styvbarn, efterarvingar eller efterlevande makes egna arvingar.¹⁸⁰

¹⁷⁵ SOU 1925:43 s. 263–264 samt Malmström & Saldeen (1991) s. 60–61.

¹⁷⁶ Wickström & Komujärvi (2011) s. 172.

¹⁷⁷ Molin & Svensson (2010b) s. 124.

¹⁷⁸ Wickström & Komujärvi (2011) s. 172 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁷⁹ Saldeen (2006) s. 99 samt Grauers (2012) s. 167.

¹⁸⁰ Carlén-Wendels (1994) s. 123 samt Grauers (2012) s. 167.

Som tidigare nämnts ska med bröstarvingar förstås arvlåtarens barn, barnbarn, barnbarnsbarn och så vidare. Gällande förskott för andra bröstarvingar än barn, tillämpas presumtionsregeln i de fall där arvlåtaren ger bort egendom till sitt barnbarn efter det att arvlåtarens barn (barnbarnets förälder) avlidit. Barnbarnet har då enligt istadarätten trätt istället för sin förälder och är därför arvlåtarens arvinge som står närmast i tur att ärva. Däremot finns ingen avräkningsskyldighet för gåvor som barnbarnet fått av arvlåtaren före förälderns bortgång. En gåva räknas således som förskott endast när bröstarvingen är arvsberättigad. Följaktligen kan till exempel en morfar ge sitt barnbarn en gåva utan att den ska avräknas på arvet, så länge gåvan skänks medan barnbarnets förälder (morfaderns barn) är i livet.¹⁸¹

Som en *andra förutsättning* för tillämpning av presumtionsregeln gäller att det endast är gåvor som kan komma att betraktas som förskott på arv. Som tidigare framgått är definitionen av gåva en benefik eller vederlagsfri transaktion där givaren överlåter egendom utan krav på motprestation från mottagarens sida. Ibland kan det dock råda osäkerhet om huruvida det är fråga om en gåva eller inte. Även benefika rättshandlingar i en vidare mening faller in under reglerna om förskott, till exempel efterskänkande av fordran, betalning av annans skuld och försäljning till underpris. Detta extensiva gåvobegrepp är alltså i stort sett detsamma som för förstärkt laglottsskydd och innefattar även transaktioner av gåvokaraktär.¹⁸²

I NJA 1939 s. 171 hade en änka sålt en fastighet till sin dotter och dennas make. Vid sin död efterlämnade änkan som arvingar dottern och en sonson. Sonsonen yrkade bland annat att fastighetsöverlåtelsen skulle ses som en gåva och avräknas som förskott. Dottern anförde att flera omständigheter talade för att det inte skulle ske någon avräkning, till exempel det faktum att fastigheten överlåtits även till hennes man som inte var arvinge. På grund av att försäljningen skedde till underpris betraktades transaktionen som gåva, men någon avräkningsskyldighet ansågs inte ha varit avsedd med hänsyn tagen till omständigheterna.

Presumtionsregeln har dock ifrågasatts. I ett betänkande föreslogs att presumptionen som den var, skulle avskaffas. Istället skulle givaren uttryckligen kunna föreskriva att gåvan beaktades vid fördelningen av arvet. Detta ansågs bättre spegla den rådande uppfattningen hos allmänheten om vad som gäller. Förslaget skulle således innebära en omvänd presumption mot dagens reglering eftersom gåvan då skulle kunna avräknas först om arvlåtaren på ett tydligt sätt uttryckt önskemål om det. Som replik på förslaget har anförts att en sådan omvänd presumption skulle kunna innebära att arvlåtaren då lättare kan gynna eller missgynna en bröstarvinge. Förskottsreglerna av idag kan verka för en likabehandling av en arvlåtarens bröstarvingar. Om arvlåtaren vill gynna en bröstarvinge framför övriga

¹⁸¹ Nyström (2010) s. 327–328 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁸² Eriksson (2008) s. 115–116 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

bröstarvingar, måste han föreskriva att gåvan inte är ett förskott med avräkningsskyldighet. Gåvan kommer annars regelmässigt att avräknas och en jämlik fördelning av arvet uppnås. Ifall presumptionen togs bort skulle det komma att påverka laglottsskyddet. Förslaget skulle innebära att laglottsinstitutet direkt undergrävdas. Det har framhållits att det därför är direkt motsägelsefullt att som försvar för bevarandet av laglotten hänvisa till ”det allmänna rättsmedvetandet” och samtidigt i andra sammanhang använda detta som argument för en ändring av presumptionsregeln. Om det var ”fritt fram” för arvlåtaren att ge gåvor som inte var förenade med avräkningspresumption, skulle laglottsskyddet endast täcka situationer då laglotten var ”hotad” av ett förordnande i testamente. Laglottsskyddet skulle på så sätt bli närmast illusoriskt.¹⁸³

6.2.2 Undantagen

Av huvudregeln i 6 kap. 1 § framgår att som en *tredje förutsättning* för tillämpning gäller att gåva inte ska avräknas som förskott om annat har föreskrivits eller att det med hänsyn till omständigheterna inte kan antas vara avsett.¹⁸⁴ Med detta menas att hänsyn tas till vilken avsikt arvlåtaren hade med gåvan. Om det kan klarläggas att hans avsikt inte var att gåvan skulle ses som ett förskott, ska detta respekteras. En arvlåtare som inte vill att gåvan till det egna barnet ska avräknas på arvet efter honom, gör därför klokt i att skriftligt dokumentera detta till exempel i ett gåvobrev eller i ett testamente.¹⁸⁵ Det är alltså inte nödvändigt att arvlåtaren ger uttryck för sin vilja vid själva gåvotillfället utan detta kan framkomma vid en senare tidpunkt. Arvlåtaren kan naturligtvis också ge uttryck för den motsatta viljan, det vill säga att gåvan ska avräknas på arvet.¹⁸⁶

Om arvlåtaren nu inte skriftligt har tillkännagivit avsikten med gåvan, kan det ändå framgå av andra omständigheter. Då kan exempelvis muntliga uppgifter från hans sida få betydelse så länge det tydligt står klart vilken avsikten var. Även andra omständigheter än arvlåtarens indirekta viljeförklaring kan leda till att det inte sker någon avräkning av gåvan. Det kan vara omständigheter vid gåvans givande eller omständigheter som inträffat senare. En omständighet som kan tala för att det inte föreligger någon avräkningsskyldighet är att de övriga bröstarvingarna fick liknande gåvor, till exempel att samtliga syskon fick en bil när de fyllde 18 år. Att värdet på en bil förändras över tid, eller med andra ord värdet på gåvan anses inte ha betydelse. Presumptionen i 1 § om att gåvor ska avräknas på arvet kan alltså brytas om arvlåtaren på något sätt har uttryckt något annat eller om det i övrigt framgår av omständigheterna.^{187 188} Den som påstår att

¹⁸³ SOU 1998:110 s. 197–199 samt Brattström & Singer (2011) s. 230–233.

¹⁸⁴ Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till AB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁸⁵ Saldeen (2006) s. 99 samt Eriksson (2008) s. 116.

¹⁸⁶ Eriksson (2008) s. 116 samt Molin & Svensson (2010b) s. 124–125.

¹⁸⁷ Se även ovan nämnda NJA 1939 s. 171.

¹⁸⁸ Eriksson (2008) s. 116 samt Brattström & Singer (2011) s. 171–172.

det var arvlåtarens avsikt att gåvan inte skulle avräknas, har bevisbördan för detta.¹⁸⁹

Om arvlåtaren varken direkt eller indirekt tillkännagivit sin avsikt, görs skillnad mellan bröstarvingar och andra arvingar. Gåvor till bröstarvingar presumeras vara förskott som ska avräknas. För andra arvingar är presumptionen den omvända, det vill säga att gåvorna saknar avräkningsskyldighet. Det är således endast gåvor till barn och andra arvsberättigade bröstarvingar i den första arvsklassen som gör huvudregeln i 6 kap. 1 § tillämplig.¹⁹⁰ Gåvor till arvingar i andra och tredje arvsklassen avräknas endast om detta föreskrivits eller det med hänsyn till omständigheter kan antas ha varit vad arvlåtaren avsåg. Detta innebär exempelvis att om arvlåtaren gett en gåva till ett syskonbarn ska den betraktas som ett förskott bara om det var arvlåtarens avsikt. Om det inte finns något som talar för att arvlåtaren ville att gåvan var ett förskott, ska den inte heller avräknas. Syskonbarnet ska därför ärva lika mycket efter arvlåtaren som sina syskon.¹⁹¹

Som en andra förutsättning för tillämpning av presumptionsregeln måste som beskrivits ovan, det röra sig om en gåva. Frågan om en viss rättshandling utgör gåva måste avgöras utifrån omständigheterna i varje enskilt fall, men en riktlinje kan ändå nämnas.¹⁹² Undantag görs för gåvor som på grund av sitt värde eller andra omständigheter kan karaktäriseras som *sedvanliga*, 6 kap. 2 §. Som sedvanliga gåvor ses till exempel julklappar, födelsedagspresenter och liknande. Dessa ska alltså inte avräknas. Kriteriet för att dessa gåvor inte ska ses som förskott är de inte får stå i missförhållande till givarens ekonomiska villkor.¹⁹³ Gränsen mellan en sedvanlig julklapp och en gåva som ska ses som förskott, får dras med ledning av föräldrarnas ekonomi. Om gåvan inte står i rimlig proportion till ekonomin kan gåvan komma att avräknas.¹⁹⁴

Det är alltså inte alla typer av gåvor som ska avräknas. Även om det är fråga om ”rena” gåvor kan dessa sakna avräkningsskyldighet. Dessutom är det inte alla överföringar av egendom som är gåvor med avräkningsskyldighet. Kostnader för barns utbildning och uppehälle faller normalt inom ramen för föräldrars underhållsskyldighet, 6 kap. 2 §. Sådana kostnader ska således inte avräknas.¹⁹⁵ Om föräldrar med god ekonomi har bekostat en dyr utbildning för det ena barnet och en billig för det andra barnet, behöver det första barnet inte avräkna den ”mellanskillnad” som hans dyrare utbildning gett upphov till. Däremot om föräldrarna har det sämre ställt blir det gynnade barnet avräkningsskyldigt. Dock är det inte hela utbildningen som avräknas utan endast vad som överstiger det skäliga. Det kan emellertid

¹⁸⁹ Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁹⁰ Saldeen (2006) s. 99 samt Eriksson (2008) s. 116.

¹⁹¹ Molin & Svensson (2010b) s. 125 samt Brattström & Singer (2011) s. 172.

¹⁹² Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 1 § 1 st.

¹⁹³ Carlén-Wendels (1994) s. 123 samt Molin & Svensson (2010b) s. 125.

¹⁹⁴ Nyström (2010) s. 333.

¹⁹⁵ Saldeen (2006) s. 96–99 samt Molin & Svensson (2010b) s. 125.

förekomma att barnen får olika kostsamma utbildningar beroende på att föräldrarnas ekonomi växlar genom åren. Detta bör inte medföra någon avräkningsskyldighet för det gynnade barnet.¹⁹⁶

Till undantagen från förskottspresumtionen hör också de fall där föräldrar sätter in sina barn som förmånstagare till en försäkring. Reglerna om förskott är då endast tillämpliga i undantagsfall. Försäkringsbeloppet avräknas i regel bara om försäkringstagaren uttryckligen föreskrivit detta eller om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att det var hans avsikt.¹⁹⁷ Enligt tidigare praxis var dock presumtionen den omvända, det vill säga att avräkning skulle ske om inte arvlåtaren ville annorlunda. Följaktligen beaktades förut sådana försäkringsbelopp när bröstarringarnas laglotter i dödsboet skulle beräknas vid arvskiftet. I och med 1987 års reform¹⁹⁸ infördes istället jämningsregeln i GFAL 104 § 2 st. På grund av reformen förmodade Carlén-Wendels 1994 att det torde ske en omkastning av förhållandet med följden att avräkning sällan skulle komma att göras. Detta bekräftades också genom *NJA 1996 s. 428*. Presumtionen är därför numera att arvlåtaren avsett att avräkning inte ska ske. Denna presumtion kan dock kullkastas om det föreskrivits av arvlåtaren eller det av andra omständigheter framgår att det var hans avsikt.¹⁹⁹

I *NJA 1996 s. 428* hade ett gift par satt in den ena maken B:s särkullbarn som förmånstagare till en försäkring. I ett testamente hade förordnats att laglotten i första hand skulle tillgodoses genom försäkringsersättningen. När B dog bedömdes vid bodelningen och arvskiftet efter honom att försäkringsbeloppet skulle avräknas som förskott på särkullbarnets arv. Särkullbarnet anförde dock att förmånstagarbeloppet inte skulle betraktas som förskott och yrkade på att han därför skulle ha rätt till laglott i kvarlåtenskapen efter B. HD förklarade att det på grund av förmånstagarförordnandens särskilda beskaffenhet och speciella reglering i FAL kan antas att en försäkringstagare i regel inte har för avsikt att försäkringsbeloppet ska avräknas på arvet. Avräkning ska endast ske i de fall då detta särskilt föreskrivits av försäkringstagaren eller då det utifrån omständigheterna kan antas att detta var vad försäkringstagaren ville. Eftersom B i testamentet klart gett uttryck för sin vilja om att avräkning skulle ske, bifölls inte särkullbarnets talan.

6.3 Avräkning av förskott på arv

Till skillnad från förstärkt laglottsskydd behöver förskott inte återbäras, ÄB 6 kap. 4 §. Det som också skiljer de båda instituten åt är att gåvans värde

¹⁹⁶ Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 2 § 1 st.

¹⁹⁷ Brattström & Singer (2011) s. 112, 172.

¹⁹⁸ SFS 1987:797.

¹⁹⁹ Carlén-Wendels (1994) s. 123 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till FAL 14 kap 7 § 2 st.

fastställs vid olika tidpunkter. Vid förstärkt laglottsskydd värderas gåvan när arvlåtaren avled medan vid förskott gäller det marknadsvärde som gåvan hade när den mottogs, 6 kap. 3 §.²⁰⁰ Gåvans värde justeras inte i överensstämmelse med hur penningvärdet eventuellt förändrats. Det bakomliggande skälet är att det helt är mottagarens ansvar hur gåvan förvaltas. Om han har förvaltat den väl och den därför ökat i värde ska detta följaktligen komma bara mottagaren till godo och inte andra arvingar. Ifall gåvan istället sjunkit i värde till följd av dålig förvaltning ska detta inte drabba medarvingarna.²⁰¹

Enligt 3 § kan dock marknadsvärdet sättas till ett annat med hänsyn tagen till omständigheter i det enskilda fallet, till exempel om arvlåtaren hade föreskrivit något angående värdet. Här framträder emellertid två olika ståndpunkter för hur stor vikt som ska läggas vid vad arvlåtaren ville. Å ena sidan hävdas att gåvans värde ska fastställas efter en skälighetsbedömning även då arvlåtaren har angett ett värde. Arvlåtarens vilja utgör en betydelsefull men inte ensam faktor vid fastställandet av värdet och han kan således inte ovillkorligen bestämma det.²⁰² Å andra sidan görs gällande att eftersom arvlåtaren kan bestämma att gåvan inte ska avräknas borde han därför också ha rätt att föreskriva om avräkningen genom att ange ett specifikt värde. Dessutom framhålls att laglotten redan skyddas genom 7 kap. 2 och 4 §§ mot testamentariska förordnanden. Eftersom förskott i form av gåva inte är något testamentariskt förordnande, skulle en skälighetsbedömning av förskottets värde för att tillgodose anspråk på laglott ”*innebära en obegriplig utvidgning av laglottsskyddet och en oacceptabel inskränkning i ägarens fria dispositionsrätt*”.²⁰³

När en bröstarvinge har fått ett förskott ska det i första hand avräknas på laglotten, ÄB 7 kap. 2 §. Denna regel är uppbyggd som en presumtion och avräkning sker inte om annat föranleds av testamente. Bröstarvinge är också skyldig att på laglotten avräkna vad han har fått som testamentslott. Presumtionen gäller emellertid inte för all egendom. Beträffande förmånstagarförordnande gäller istället en omvänd presumtion. Avräkning på laglotten ska då ske endast om arvlåtaren föreskrivit detta eller om det med hänsyn till omständigheterna måste antas att detta var hans avsikt.²⁰⁴ Om en bröstarvinge fått en gåva som medför att en annan bröstarvinge inte kan få ut sin laglott för att det inte finns tillräckligt med kvarlåtenskap, kan både förskottsreglerna och regeln om förstärkt laglottsskydd bli tillämpliga. Arvlåtare kan föreskriva i gåvobrev eller i testamente att en gåva till bröstarvinge inte ska ses som ett förskott. Då sker inte heller någon

²⁰⁰ Wickström & Komujärvi (2011) s. 172–173.

²⁰¹ Eriksson (2008) s. 119 samt Brattström & Singer (2011) s. 173.

²⁰² Se även Eriksson (2008) s. 119–120 som intar som samma ståndpunkt om att arvlåtarens föreskrift om värdet inte alltid kan läggas till grund för avräkningen. Eftersom värdet får betydelse för fördelningen av arvet och laglotsberäkningen kan därför inte arvlåtaren tillåtas att bestämma vilket värde som helst.

²⁰³ Brattström & Singer (2011) s. 173 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 6 kap. 3 §.

²⁰⁴ Brattström & Singer (2011) s. 182 samt Walin & Lind (2013, Zeteo), kommentaren till ÄB 7 kap. 2 §.

avräkning. Däremot är det möjligt att pröva om gåvan kan återbäras enligt regeln om förstärkt laglottsskydd i ÄB 7 kap. 4 §. Regeln verkar således oberoende av förskottsreglerna och kan inte sättas ur spel av en viljeförklaring från arvlåtaren. På så sätt är regeln om förstärkt laglottsskydd strängare än förskottsreglerna. Detta innebär att arvlåtare visserligen kan bestämma att gåvan inte ska avräknas, men en bröstarvinge kan ändå kräva återbäring av gåvan eller dess värde om den kränker laglotten. Förutsättningen för detta är dock att gåvan till syftet är att jämställa med ett testamente. Regeln i 7 kap. 4 § är endast tillämplig om gåvan gavs antingen på sådana villkor eller under sådana omständigheter att den är att likställas med ett testamente.²⁰⁵

²⁰⁵ Saldeen (2006) s. 116 samt Brattström & Singer (2011) s. 183.

7 Analys

7.1 Laglott och förmånstagarförordnande

Liksom testamentet anses numera också förmånstagarförordnandet vara en dödsrättshandling. Avsikten med ett testamente är att ordna med successionen på ett annat sätt än vad som följer av de legala arvsreglerna. I den bemärkelsen kan även ett förmånstagarförordnande till syftet vara att jämställa med ett testamente. Men förmånstagarförordnandet avser inte att fördela kvarlåtenskapen utan är en egen ”pott” För den arvlåtare som vill trygga efterlevande makes eller barns försörjning kan förmånstagarförordnandet vara en fördelaktig lösning som ger extra kapital utöver arvet från kvarlåtenskapen. De efterlevande får då utdelning från två olika håll. Om det sker utdelning på grund av både testamente och livförsäkring, kan detta således innebära en dubbel utestängning av särkullbarn i arvsrättsligt hänseende eller, om man så vill, ett dubbelt gynnande av exempelvis den efterlevande maken.

Om tillämpningen av ett förmånstagarförordnande skulle leda till ett oskäligt resultat för en bröstarvinge, kan han väcka talan om jämkning av förordnandet. En bröstarvinge kan också begära jämkning av ett testamente. Jämningsförfarandet vid de båda typerna av förordnanden skiljer sig dock åt. Vid jämkning av ett förmånstagarförordnande sker en skälighetsprövning av jämningskravet och det är således inte säkert att förordnandet jämkas. Tvärtom har det framhållits att jämkning av ett förmånstagarförordnande ska medges endast i undantagsfall. Skälighetsprövningen innebär en helhetsbedömning och då beaktas dels om arvlåtarens skäl för förordnandet var att utesluta barnet från att få något efter honom, dels om barnet har ett uttalat ekonomiskt behov av försäkringsersättningen. Förordnandet kan även jämkas från en allmän rättvisesynpunkt. En sådan situation är för handen när förordnandet ingår i en kedja av åtgärder som syftar till att utestänga ett barn från fördelningen. Arvlåtarens dispositioner framstår då som gjorda med ett mer kvalificerat uppsåt – det vill säga en klart manifesterad avsikt – och även om barnet inte har något behov av ekonomiskt stöd, kan förordnandet ändå komma att jämkas.

I förhållande till förmånstagarförordnande framstår proceduren vid jämkning av testamente som enklare och garanterar dessutom jämkning. För jämkning av förmånstagarförordnande är bröstarvingen hänvisad till att föra talan i domstol med en skälighetsprövning som följd. När en bröstarvinge påkallar jämkning av testamente kan han framföra sitt laglottsanspråk vid exempelvis boutredningen och det sker heller ingen prövning av kravet. Kritiker av laglottssystemet har förslagit att laglotten skulle ersättas av en särskild rätt för bröstarvingar att efter mönster i FAL kunna begära jämkning av testamente. Då skulle det ske en liknande skälighetsbedömning som vid jämkning av förmånstagarförordnande. Jämkning skulle kunna

beviljas om det finns ett ekonomiskt behov hos bröstarvingen men även för att kompensera för utebliven omsorg från föräldern.

Det har emellertid också riktats kritik mot att den skälighetsprövning som görs vid en jämningsbegäran av förmånstagarförordnande, inte uppfyller kraven på vare sig förutsebarhet eller rättssäkerhet. En ”mellanlösning” av den typ som föreslagits som alternativ till laglottsskyddet, skulle därmed innebära ett betydligt svagare arvsskydd med ett omständligare förfarande och en högst osäker utgång. Dessutom har det framhållits i förarbetena att jämkning endast bör ske i undantagsfall. Den lösning som här förordas skulle i sådana fall vara långt ifrån det laglottsskydd som gäller idag. Arvsskyddet för bröstarvingar skulle då gå från en ovillkorlig rätt att få jämkning till en mycket osäker rätt. Det kan förvisso sägas att om en skälighetsprövning inte gjordes skulle man vara tillbaka på ruta ett igen, alltså till det laglottsskydd som gäller idag. Att finna en gyllene medelväg där lika stor hänsyn tas till både testatorn och den förfördelade bröstarvingen, framstår därmed som svårt. I den avvägning som lagstiftaren har fått göra mellan testatorns rätt att förfoga över sin egendom och bröstarvingarnas – kanske särskilt särkullbarnens – arvsrätt, har med tydlighet de senares rätt ansetts vara mer skyddsvärd. Testatorns dispositionsrätt har därmed fått stå tillbaka till förmån för bröstarvingarnas arvsrätt.

7.2 Laglott och testamente

Ett testamente innehåller testatorns sista vilja och som allmän utgångspunkt gäller att denna vilja ska följas. Testatorn kan som huvudregel justera arvsordningen på ett sätt som känns bra för honom. Om han är nöjd med hur fördelningen enligt arvsreglerna utfaller, behöver han inte göra något alls. Eftersom testamentet är en ensidig rättshandling och alltså inte ett avtal, kan testatorn utan hänsyn till en motpart helt efter eget tycke skapa sin personliga arvsordning. På så sätt erbjuder testamentsinstitutet en större flexibilitet åt successionssystemet än om man enbart skulle hålla sig till den strikta turordningslistan i ÄB.

Genom tiderna har det diskuterats vilken av successionsformerna som är den primära av den legala successionen och testamentssuccessionen. Det finns ett tydligt samspel mellan dem båda och någon egentlig primär eller sekundär successionsform går kanske inte att tala om. Vid ett första anblick framstår denna struktur som en smidig och praktisk lösning. Men här kommer laglottsskyddet in i bilden och kan tyckas omkullkasta allt. Det går att se det hela som att i kronologisk ordning kommer först de legala arvsreglerna *under förutsättning* att inget testamente upprättats. Om det då finns ett testamente sker fördelningen av arvet enligt testamentet *under förutsättning* att ingen bröstarvinge gör anspråk på sin laglott. Då är man tillbaka i den första arvsklassen. Det föreligger dock en gradskillnad. Arvingarna i den första arvsklassen har vid testamente rätt till *viss del av arvet* till skillnad från hur situationen skulle varit om testamentet inte

funnits där från början. I sådana fall får bröstarvingarna *hela arvet*, förutsatt att efterlevande make saknas. Om det finns bröstarvingar i livet tar det då stopp i turordningslistan och man stannar kvar i den första arvsklassen.

Eftersom en bröstarvinges laglott är en viss kvotdel av kvarlåtenskapen måste testamentstagaren avstå från sin testamentslott bara till den del som det inkräktar på laglotten. Testamentet måste inte åsidosättas helt och rätten till laglott får ses som en partiell rätt. Men det konkurrerande anspråket gentemot testamentslotten gör att också rätten till testamentslott är partiell. Låt säga att en arvlåtare i ett testamente vill ge Naturskyddsföreningen hela sin kvarlåtenskap på 200 000 kr. Arvlåtaren har ett barn som begär jämkning av testamentet. Resultatet av jämkningen blir då att Naturskyddsföreningen får hälften av vad testamentet skulle gett (100 000 kr) och den andra hälften går till barnet som laglott. I detta fallet är således inte hela testamentet utan verkan. Att bröstarvingen får ut sin laglott utsläcker inte rätten till testamentslotten helt.

7.3 Laglott och förstärkt laglottsskydd

Vid införandet av det förstärkta laglottsskyddet ansåg lagstiftarna att laglottsskyddet ensamt var ofullständigt. Ifråga om en avvägning mellan å ena sidan arvlåtarens dispositionsrätt av sin egendom och å andra sidan skyddet för bröstarvingarna, blev det således en övervikt till förmån för bröstarvingarnas arvsrätt. Detta kan dessutom uppfattas som ett ställningstagande för att dispositionsrätten och äganderätten är begränsade även i livet. Någon naturlig äganderätt i livet skulle således inte existera utan äganderätten är helt enkelt vad man gör den till i lag. Denna standpunkt intar rättspositivismen. Sett till den rättsfilosofiska debatten om äganderätt och testamentsrätt blir tesen att då rätten att disponera över sin egendom tar slut vid dödens inträde gäller detta också dispositioner som fullbordas under livstiden. Sådana dispositioner är gåvor för dödsfalls skull. Den omständigheten att en transaktion syftar till att ordna med successionen ”smittar av sig” på transaktionens karaktär. Även om testamente är en dödsrättshandling och gåva vars syfte kan jämföras med testamente är en livsrättshandling, tillämpas således samma principer för de båda. Regeln om förstärkt laglottsskydd i det första fallet då gåva getts under *sådana omständigheter* att den till syftet kan jämföras med testamente, markerar gränsen för när en livsdisposition är otillåten. Var gränsen går beror på om förfogandet har något nära samband med arvlåtarens insikt om att han inom en nära framtid kommer att dö och med anledning av detta vidtagit åtgärder. Däremot krävs det inte för tillämpning att arvlåtaren hade för avsikt att kringgå reglerna om laglott.

Däri ligger likheten men samtidigt också skillnaden mellan de två laglottsskydden. Det ursprungliga laglottsskyddet nås genom jämkning av testamente som är en dödsrättshandling medan det förstärkta laglottsskyddet gäller jämkning av gåva som till syftet kan jämföras med testamente. En sådan gåva skiljer sig från testamente såtillvida att det är en

livsrättshandling. Bröstarvingar åtnjuter därmed ett dubbelt laglottsskydd och det förstärkta laglottsskyddet kompletterar det ursprungliga. En annan skillnad som föreligger är att testamentet är en benefik rättshandling, medan gåva som ges med förbehåll om nyttjanderätt för givaren inte uppfyller det benefika kriteriet.

Det andra fallet då förstärkt laglottsskydd tillämpas är när gåvan ges med *sådana villkor* att den kan likställas med ett testamente. En sådan situation är till exempel för handen när givaren fortsätter att nyttja gåvan så länge han lever. Det kan då till och med vara tveksamt om det ens är att betrakta som en gåva. Om givaren i princip på samma sätt som förut fortsätter att förfoga över egendomen och därigenom egentligen inte ger upp den, saknar överlåtelsen i allt väsentligt det benefika inslag som definierar en gåva. Överlåtelsen framstår som ett märkligt mellanting mellan gåva och testamente. Visserligen förefaller det generöst av givaren att vilja skänka egendom men genom att han förbehåller sig till exempel nyttjanderätten, blir överlåtelsen en skengåva som egentligen är ett testamente. Avsikten med gåvan måste inte ha varit att kränka laglotten men väl att ordna med successionen. Det kan tyckas vara endast en marginell skillnad på dessa två ”avsikter”. Lagregeln anger inte uttryckligen något subjektivt rekvisit. Det är dock ingen orimlig tanke att det underförstått var just givarens avsikt att kringgå laglotsreglerna som lagstiftarna ville komma åt med hjälp av det förstärkta laglottsskyddet. I likhet med vad Walin anförde 1972 är det troligt att anledningen till att det inte ställdes krav på ett sådant subjektivt rekvisit, berodde på bevissvårigheter. Detta är lika aktuellt ifråga om gåvor där makar genom bodelning för över egendom till den andre i syfte att lämna litet eller intet i arv till särkullbarn. I dessa fall är det kanske särskilt tydligt att transaktionerna är gjorda för skens skull. Det kan naturligtvis även finnas fall som är svårbedömda och där en verklig gåvoavsikt är mer framträdande.

För tillämpning av laglottsskydd gentemot ett testamente krävs inte att arvlåtaren avsåg att kränka laglotten. Det får anses som foljdriktigt att även regeln om förstärkt laglottsskydd gentemot gåva fått en liknande utformning. De laglotsberättigade bröstarvingar som vill få jämkning skulle annars hamna i en besvärlig situation om de var tvungna att bevisa att arvlåtarens avsikt *de facto* var att kringgå laglotterna. Detta förefaller också vara i linje med vad lagstiftaren avsåg med regleringen. Lagstiftaren synes ha menat att det förstärkta laglottsskyddet kunde tillämpas när gåvan hade samma funktion som ett testamente. Något krav på avsikt att kringgå skyddet för bröstarvingar är inte nödvändigt för vare sig laglottsskyddet eller det förstärkta laglottsskyddet. Viktigare är att se till vilka konsekvenserna blir av testamentet eller gåvan.

7.4 Laglott och förskott

Ifråga om förskott värderas gåvan till det marknadsvärde som den mottagna egendomen hade vid gåvotillfället. Det kan antingen vara till nackdel eller fördel för gåvomottagaren beroende på hur han har förvaltat gåvan. Han

tillgodoräknas den värdeökning som kan ha skett men bär samtidigt risken för att gåvan sjunkit i värde. Emellertid kan huvudregeln frångås på grund av omständigheter i det enskilda fallet och värdet förändringen beaktas då vid avräkningen. När gåvans värde ska fastställas, kan hänsyn tas till vad arvlåtaren föreskrev om värdet. Hur stor hänsyn som ska tas till arvlåtarens vilja, råder det delade meningar om. En del anför att han inte ensam kan få bestämma vilket värde som ska avräknas eftersom värdet har betydelse vid arvsfördelningen och laglottsberäkningen. Andra menar att mot bakgrund av att arvlåtare får bestämma huruvida gåva ska vara förskott, måste hans vilja angående värdet få avgörande betydelse; en skälighetsbedömning av förskottets värde skulle innebära en oacceptabel begränsning av arvlåtarens fria dispositionsrätt.

Rätten att bestämma om gåva ska vara förskott kan emellertid på sätt och vis begränsas av regeln om förstärkt laglottsskydd. Även om arvlåtaren har förklarat i ett gåvobrev att han vill att en gåva inte ska ses som ett förskott, kan bröstarvinge ändå väcka talan om jämkning av gåvan ifall den skulle kränka laglotten. Arvlåtarens vilja får därmed stå tillbaka för bestämmelsen om förstärkt laglottsskydd. Eftersom arvlåtarens vilja på detta sätt inte gäller före det förstärkta laglottsskyddet borde hans vilja angående värdet inte heller vara avgörande. Tanken med huvudregeln är att gåvans värdering inte ska vare sig belasta eller gynna medarvingarna. Det framstår inte som rimligt att vågskålen skulle tippa helt över enbart på grund av arvlåtarens vilja. Om detta vore möjligt skulle arvlåtarens vilja komma att påverka fördelningen av arvet och beräkningen av laglotterna. Om arvlåtaren bestämt att en gåva till barn A ska avräknas till ett mycket litet värde kommer A således få mer kvar på sin laglott än om det hade avräknats ett stort värde. När A:s laglott minskas med ett litet förskott blir följden att barn B skulle få mindre i arv. Därigenom skulle arvlåtaren tillåtas ta en ”genväg” och gynna barn A.

7.5 Avslutande och sammanfattande reflektioner

De tre jämningsmöjligheterna tillsammans ger bröstarvingar ett omfattande arvsskydd. Reglerna om laglott innebär att en bröstarvinges anspråk på sin laglott har företräde framför vad arvlåtaren förordnat i ett testamente. Med det förstärkta laglottsskyddet infördes ett nödvändigt komplement till laglottsskyddet och det är inte möjligt att kringgå laglotsreglerna genom att skänka bort allt innan man dör. Det förstärkta laglottsskyddet kan ses som en motvikt till reglerna om förskott på arv.

Även om en bröstarvinge inte kan förnekas sin laglott ur kvarlåtenskapen, kan arvlåtaren låta ordna så att tillgångarna undanhålls bröstarvingen genom ett förmånstagarförordnande istället. Resultatet kan då bli oskäligt för bröstarvingen och han kan väcka talan om jämkning av förordnandet. Det ska dock erinras att utfallet av denna jämningsmöjlighet är mer osäker.

Jämkning av förmånstagförordnande är därmed det svagaste skyddet. Vid jämkningen sker en skälighetsprövning och det är inte givet att kravet på jämkning medges. Även om skälighetsbedömningen sker fristående från hur utfallet skulle blivit om försäkringsbeloppet ingått i kvarlåtenskapen kan dock omvänd hänsyn tas, det vill säga vid prövningen kan beaktas lotternas storlek vid arvskiftet. När en bröstarvinge däremot kräver jämkning av testamente provas inte kravet och bröstarvingen har således i detta fall en garanterad rätt till utdelning.

Genom de tre jämningsmöjligheterna kan bröstarvingar sägas ha ett tredubbelt arvsskydd. Också det faktum att bröstarvingar står först i tur att ärva enligt den legala arvsordningen utökar den privilegierade arvsrätten ytterligare. Ifall man anser att det är motiverat med ett särskilt arvsskydd för bröstarvingar, framstår denna "treenighet" av jämningsmöjligheter som nära nog ett komplett arvsskydd. Det har emellertid framgått att laglottsskyddet har sina luckor. Genom vissa arrangemang kan arvlåtaren se till att det sker en ojämn fördelning, till exempel att det ena barnet får 75 % av kvarlåtenskapen och det andra 25 %. Men en bröstarvinge går i princip aldrig helt lottlös vid arvsfördelningen. Detta förutsätter emellertid i sin tur två saker. För det första blir bröstarvingen utan arv om han tidigare fått gåvor som på grund av avräkning medför att inget finns kvar på hans laglott. För det andra gäller att han faktiskt iakttar sin rätt att påkalla jämkning och att detta sker inom den föreskrivna tiden. Laglotten delas med andra ord inte ut automatiskt.

Även om det således i praktiken kan bli så att bröstarvingen inte får ut någon laglott anses laglottsskyddet sända ut en stark symbolisk signal. Laglotten kan ses som en förlängning av föräldrars ansvar för sina barn och kanske då särskilt för särkullbarnen. Även om ett särkullbarn haft en dålig kontakt med sin förälder och antagligen hellre valt en nära relation med föräldern framför pengarna från arvet, kan laglotten i den uppkomna situationen tänkas ge både compensation och bekräftelse, lite som plåster på såren. Att arvsrätten är som starkast mellan bröstarvinge och arvlåtare manifesteras genom laglotten. Laglotten bygger i grund och botten på den sociala och ekonomiska närhet som ofta brukar finnas i en familj. Detta är samma plattform som arvsrätten i övrigt vilar på. Det kan därför framstå som något motsägelsefullt att som Brattström och Singer anse att den nuvarande arvsordningen bör behållas men att laglottens roll är överspelad och bör avskaffas. Den pågående debatten i övrigt om laglottens betydelse och fortbestånd vittnar om de starka känslor som denna rättsfigur kan väcka.

Huruvida man anser att laglottsskyddet har passerat sitt bäst-före-datum och därför borde skrotas, beror ganska naturligt på vilket perspektiv man anlägger, eller kanske hellre vilka värderingar man har. Här framskymtar två skäl till stöd för att avskaffa laglotten. Det ena utgår från tanken om en fri förfoganderätt; det är möjligt att arvlåtarens dispositionsfrihet alltför kraftigt inskränkts och att han istället i princip bör få förfoga över sin egendom helt enligt eget tycke. Detta förhållningssätt handlar i grunden om äganderätten. Den andra invändningen mot laglotten berör istället något som till viss del

utgör grunden för laglottsskyddet i sig; ett ställningstagande för barnen. Man kan anse att en strikt tillämpning av dagens laglottsskydd leder till ett oskäligt resultat när till exempel det barn som inte har något behov av arv får en lika stor laglott som det barn för vilket arvet skulle vara direkt livsavgörande. Ett ”laglottsskydd” med mönster efter FAL innefattande en skälighetsbedömning i det enskilda fallet, kan då framstå som ett bättre alternativ. Samtidigt kan en sådan skälighetsbedömning visa sig ha samma svårigheter som vid jämkning av förmånstagarförordnande.

Det blir tydligt att avgörande för om man är emot eller för laglottsskyddet, beror på vad man lägger för värdering i ordet *rättvisa*. Att undersöka huruvida laglottsskyddet borde avskaffas eller om skyddet är rättvist, har inte varit min ambition med uppsatsen. Däremot har jag förhoppningen att uppsatsen ska ge grundkunskaper och inspirera till egna reflektioner. Vad som är rättvist och i så fall för vem i arvsrättsligt hänseende överlåter jag till läsaren att själv ta ställning till.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Motion 2013/14:C252 Frivilligt testamentsregister hos Skatteverket

Proposition 1986/87:1 om äktenskapsbalk m.m.

Proposition 1986/87:86 om följdlagstiftning till äktenskapsbalken m.m.

Proposition 2003/04:150 Ny försäkringsavtalslag

SOU 1925:43 Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken II.
Förslag till lag om arv m.m.

SOU 1929:22 Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken III.
Förslag till lag om testamente m.m.

SOU 1985:81 Äktenskapsbalk

SOU 1998:110 Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring

Litteratur

Agell, Anders (2003). *Testamentsrätt. En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*. Tredje upplagan. Uppsala: Iustus

Agell, Anders & Malmström, Åke & Ramberg, Christina & Sigeman, Tore (2010). *Civilrätt*. 21 upplagan. Malmö: Liber

Almquist, Jan Eric (1951). *Den svenska familjerättens historia: efter föreläsningar*. Fjärde upplagan. Stockholm

Andersson, Torbjörn & Bergström, Sture & Håstad, Torgny & Lindblom, Per Henrik (2002). *Juridikens termer*. Nionde upplagan. Stockholm: Liber

Bergquist, Ulf & Striby, Erica (DN Debatt Webb 2012-01-17). *Laglotten skyddar särkullbarnen och bör inte avskaffas*

Bergquist, Ulf (29 april 2013, Zeteo). *Nordisk internationell privaträtt. En kommentar med tillägg till Internationell arvs- och bodelningsrätt*.
Kommentar till lag (1935:44) om dödsbo efter dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare, som hade hemvist här i riket m.m.

Boström, Viola (2003). *Tolkning av testamente*. Umeå: Juridiska institutionen, Umeå universitet

Boström, Viola & Strömberg, Bertil (2012/13). *Laglotten – ett irrationellt inslag i svensk rätt?* I: JT, häfte nr 1, s. 245–257

Brattström, Margaretha & Singer, Anna (2011). *Rätt arv. Fördelning av kvarlåtenskap*. Tredje upplagan. Uppsala: Iustus

Carlén-Wendels, Thomas (1994). *Bodelning och arvskifte efter äktenskap och samboende. Reglernas innebörd och tillämpning med utförligt kommenterade exempel*. Nionde upplagan. Stockholm: Juristförlaget

Eriksson, Anders (2008). *Arv och testamente*. Stockholm: Thomson

Grauers, Folke (2012). *Ekonomisk familjerätt – Makars och sambors egendom och bostad: gåva, arv, testamente och boutredning*. Åttonde upplagan. Stockholm: Karnov Group

Håstad, Torgny (2002). *Om sakrättsligt giltiga dödsrättshandlingar*. I: Festskrift till Gösta Wallin, s. 175-1994

Inger, Göran (2011). *Svensk rättshistoria*. Femte upplagan. Malmö: Liber

Kellgren, Jan (2007). *Att skriva uppsats i rättsvetenskap – råd och reflektioner*. Lund: Studentlitteratur

Lundén, Björn & Molin, Anna (2012). *Testamentshandboken: hur du skriver ditt testamente*. Sjunde upplagan. Näsviken: Björn Lundén Information

Malmström, Åke & Saldeen, Åke (1991). *Successionsrätt. Arv, boutredning och arvskifte*. Åttonde upplagan. Uppsala: Iustus

Martinger, Sven (2008). *Norstedts juridiska ordbok. Juridik från A till Ö*. Sjätte upplagan. Stockholm: Norstedts juridik

Molin, Anna & Svensson, Ulf (2010a). *Bouppteckning och arvskifte. Praktisk handbok*. Sjätte upplagan. Näsviken: Björn Lundén Information

Molin, Anna & Svensson, Ulf (2010b). *Gåva – juridiken i praktiken. Juridiken kring gåva, gåvovillkor, gåva till make och barn, skatteregler, gåva av fastighet, gåva av näringsverksamhet m.m.* Sjätte upplagan. Näsviken: Björn Lundén Information

Nial, Håkan (1937). *Dödsrättshandlingar och livsrättshandlingar*. I: SvJT, s. 277–304

Nyström, Gunilla (2010). *Familjens juridik. Enkla svar på svåra frågor*. Stockholm: Norstedts

Saldeen, Åke (2006). *Arvsrätt. En lärobok om arv, boutredning och arvskifte*. Tredje upplagan. Uppsala: Iustus

Sandgren, Claes (2006). *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare. Ämne, material, metod och argumentation*. Stockholm: Norstedts juridik

Schiratzki, Johanna (2004). *Barnperspektiv på successionsrätten – särskilt om arv efter barn i ombildade familjer*. I: SvJT, häfte nr 9, s. 779-791

Vängby, Staffan (2006/07). *Recension: Margareta Brattström och Anna Singer under medverkan av Maarit Jänterä-Jareborg, Rätt arv. Fördelning av kvarlåtenskap, Iustus förlag, 2006, 246 s.* I: JT, häfte nr 3, s. 763–764

Walin, Gösta (1972). *Från praktiska rättslivet. Ett par arvsrättsliga spörsmål*. I: SvJT, s. 125–138

Walin, Gösta & Lind, Göran (1 februari 2013, Zeteo). *Kommentar till Ärvdabalken Del I (1-17 kap.). Arv och testamente*. Kommentar till Ärvdabalken

Walin, Gösta & Lind, Göran (1 februari 2013, Zeteo). *Kommentar till Ärvdabalken Del II (18-25 kap.). Boutredning och arvskifte, försäkringar m.m.* Kommentar till Försäkringsavtalslagen

Wickström, Anita & Komujärvi, Unto (2011). *Familjerätten – En introduktion*. Tredje upplagan. Stockholm: Norstedts juridik

Rättsfallsförteckning

NJA 1934 s. 462

NJA 1935 s. 203

NJA 1939 s. 171

NJA 1942 s. 609

NJA 1945 s. 81

NJA 1954 s. 517

NJA 1963 s. 345

NJA 1973 s. 687

NJA 1995 s. 423

NJA 1996 s. 428

NJA 1998 s. 534